

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НАМАНГАН
МУҲАНДИСЛИК-ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ**

«Касб таълими» факультети

Касб таълими «Иқтисодиёт» кафедраси

5-КТБҲА-08 гуруҳ талабаси

ПАРМОНОВ САРДОРНИНГ

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

**Мавзу: Бухгалтерия баланси, корхонанинг ликвидлиги ва
корхона (фирма) тўлов қобилияти таҳлили**

Илмий раҳбар:

и.ф.н., доц. М. Юнусов

Наманган-2012 йил

Аннотация

Корхоналарда амалга оширилаётган харажатларнинг мақсадли сарфланиши, юқори самарадорликка эришилиши фуқаролик жамияти сари дадил одимлаб бораётган Республикамиз учун ниҳоятда муҳим масалалардир. Шунинг учун корхоналада молиявий интизомни мустаҳкам ва харажатларнинг самарадорлиги масалаларига алоҳида эътибор билан қаралмоқда. Бу жараёни амалга оширишда молиявий ҳисоботларни тузиш ва уларнинг таҳлили ресурсларини самарали бошқариш ва улардан фойдаланиш йўналишларини такомиллаштиришда долзарб аҳамият касб этмоқда.

Жаҳон молиявий инқирозининг ҳар бир мамлакатга таъсири, ундан кўриладиган зарарнинг даражаси ва кўлами биринчи навбатда шу давлатнинг молиявий-иқтисодий ва банк тизимларининг нечоғлиқ барқарор ва ишончли эканига, уларнинг ҳимоя механизмлари қанчалик кучли эканига боғлиқлигини исботлашга ҳожат йўқ.

Мундарижа

Кириш

1-боб. Корхонанинг молиявий кўрсаткичлари ва уларнинг таҳлили

- 1.1. Бухгалтерия баланси ва унинг кўрсаткичлари.
- 1.2. Корхонанинг ликвидлик кўрсаткичлари.
- 1.3. Корхонанинг тўлов қобилияти кўрсаткичлари.

2-боб. Фермер хўжалигининг баланс ликвидлиги ва тўлов қобилияти таҳлили

- 2.1. Фермер хўжалигининг тавсифи.
- 2.2. Фермер хўжалиги бухгалтерия баланси таҳлили
- 2.3. Фермер хўжалиги ликвидлиги ва тўлов қобилияти таҳлили.

3-боб. Мавзунини ўқитиш методикаси

- 3.1. Маъруза машғулоти методикаси.
- 3.2. Амалий машғулоти методикаси.

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Кириш

Мавзунинг долзарблиги. Мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодийтни модернизациялашнинг асосий йўналишлари энг аввало аҳоли фаровонлиги таъминлаш, уни ижтимоий жиҳатдан ҳимоялаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга қаратилган. Корхоналарда амалга оширилаётган харажатларнинг мақсадли сарфланиши, юқори самарадорликка эришилиши фуқаролик жамияти сари дадил одимлаб бораётган Республикамиз учун ниҳоятда муҳим масалалардир. Шунинг учун корхоналада молиявий интизомни мустаҳкам ва харажатларнинг самарадорлиги масалаларига алоҳида эътибор билан қаралмоқда. Бу жараёнда амалга оширишда молиявий ҳисоботларни тузиш ва уларнинг таҳлили ресурсларини самарали бошқариш ва улардан фойдаланиш йўналишларини такомиллаштиришда долзарб аҳамият касб этмоқда.

Айни пайтдаги, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитларида янада муҳим аҳамият касб этади. Бу борада Республика Президенти қуйидагиларни таъкидлайди. Жаҳон молиявий инқирозининг ҳар бир мамлакатга таъсири, ундан кўриладиган зарарнинг даражаси ва кўлами биринчи навбатда шу давлатнинг молиявий-иқтисодий ва банк тизимларининг нечоғлиқ барқарор ва ишончли эканига, уларнинг ҳимоя механизмлари қанчалик кучли эканига боғлиқлигини исботлашга ҳожат йўқ¹.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб шуни таъкидлаш мумкинки, бухгалтерия баланси, корхонанинг ликвидлиги ва корхона (фирма) тўлов қобилияти таҳлилини ташкил этишнинг аҳамиятини очиб бериш энг долзарб аҳамиятга эгадир.

Мавзунинг ўрганилганлиги . Бухгалтерия баланси, корхонанинг ликвидлиги ва корхона (фирма) тўлов қобилияти таҳлилини ташкил этишга оид масалалар мамлакатимизнинг етакчи молиячи-иқтисодчи олимлари томонидан тадқиқ этиб келинмоқда. Бу борада, А.Ваҳобов, Г.Қосимова, М.Шарифхўжаев, З.Сирожиддинова, Д.Ғозиев, Ҳ.Жамолов, А. Сотволдиев, О. Бобожонов, А. Каримов, Б.Ҳошимов, Ф.Ғуломова, И.Завалишина тадқиқотларини алоҳида таъкидлаш мумкин. Айни пайтда, мавзуга оид бир қатор масалаларини ўрганиб чиқилиши ва ёритилиши лозим.

Битирув малака ишининг мақсади ва вазифалари молиявий ҳисоботларни тузиш ва улар бўйича таҳлил ишларини ташкил этишни ёритиб бериш билан боғлиқ бўлиб қуйидагиларда ифодаланади.

- Бухгалтерия баланси ва унинг кўрсаткичлари ёритиб бериш ;
- корхонанинг ликвидлик кўрсаткичларини тавсифлаш;
- корхонанинг тўлов қобилияти кўрсаткичлари ўрганиб чиқиш;
- фермер хўжалигининг баланс ликвидлиги ва тўлов қобилияти таҳлилини ёритиб бериш;
- мавзуни ўқитиш методикасини ишлаб чиқиш.

¹ Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009, 6-б.

Битирув малака ишинининг предмети сифатида молиявий ҳисоботлар ва уларни таҳлили қилиш олинган.

Битирув-малака ишининг методологик асосини Президент И.А.Каримовнинг асарларида бюджет, бюджет солиқ сиёсати ва уни бошқариш масалариридаги қарашлар ва ғоялар ташкил этади. Масалани ўрганиб чиқишда илмий абстракциялаш, мантикий ёндашув монографик ўрганиш, анализ ва синтез каби усуллар қўлланилган.

Битирув малака ишининг натижаларидан молиявий ҳисоботлар бўйича таҳлил ишларини ташкил этишда ва амалга оширишда фойдаланиш мумкин.

Ишнинг таркиби ва мазмуни битирув малака иши кириш, 3 та боб хулоса ва фойдаланилган адабиётлардан ўз ичига олади, ____ бетдан иборат.

Киришда мавзунинг долзарблиги ва ўрганилганлиги, ишнинг мақсад ва вазифалари асослаб берилган.

Биринчи бобда корхонанинг молиявий кўрсаткичлари ва уларнинг таҳлили очиқ берилган.

Иккинчи бобда фермер хўжалигининг баланс ликвидлиги ва тўлов қобилияти таҳлили ўрганилган.

Учинчи бобда мавзунинг ўқитиш методикаси ёритиб берилган.

Хулосада иш натижасида олинган хулоса ва тавсиялар баён қилинган.

1-боб. Корхонанинг молиявий кўрсаткичлари ва уларнинг таҳлили

1.1. Бухгалтерия баланси ва унинг кўрсаткичлари.

Бухгалтерия баланси амалдаги тартиб қоидалар ва меъёрий ҳужжатларга мувофиқ бош дафтар, тегишли ҳисоб-китоб регистрлари ҳамда йиллик инвентаризация маълумотлари асосида тулдирилади.

Баланс тузишга қадар йил охирига аналитик сўтларнинг оборотлари ва қолдиқлари билан бош дафтар сўтларининг оборотлари ва қолдиқлари албатта такқосланиб текширилиши зарур.

Балансинг йил бошига ва йил охирига маълумотларининг бир бирига мос бўлиши учун, тасдиқланган баланс қоддалари йил охирига бўлган баланс қоддалари ва гуруҳланган бўлиқларига мос қелиши шарт.

Балансни ҳар бир қоддасида акс этиши лозим бўлган актив ва қассивлар Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 40-сон бўйруғи билан тасдиқланган, молиявий ҳисобот шакллари қи тулдириш бўйича қоидаларда батақсил баён этилган.

Шу қурсатмага мувофиқ балансинг айрим (молиявий ҳисоботнинг бошқа шаклларида ҳам) қоддаларини тулдириш тартиби қуйидагича:

010 «Бошланғич (қайта тиклаш) қиймати» сатрида ҳужаликка тегишли бўлган ҳаракатдаги ва захирадаги асосий воситалар дастлабки қиймат бўйича (0100, 0300 сўт) қурсатилади.

011 «Эскириш суммаси» сатрида асосий воситаларнинг эскириш суммаси (0200 сўт) қурсатилади.

020 «Бошланғич қиймати» сатрида номоддий активлар дастлабки қийматда қурсатилади (0400 сўт).

030 «Узққ муддатли инвестициялар жами» сатрида қимматли қогозларга, шуъба ва тобе ҳужалик жамиятлари, ҳорижий сарқоя иштироқидаги қорқоналарга қуйилган маблаглар қурсатилади.

Ушбу маблаглар тарқибига 0610 – «Қимматли қогозлар» (040 сатр), 0620 – «Шуъба қорқоналарга инвестициялар» (050 сатр), 0630 – «Қарам қорқоналарга инвестициялар» (060 сатр), 0640 – «Қушма қорқоналарга инвестициялар» (070 сатр), 0690 – «Бошқа узққ муддатли инвестициялар» (080 сатр) ҳисобваракларида ҳисобга олинадиган суммалар қиритилади.

100- «Қапитал қуйилмалар» сатрида ҳужалик ва қудрат усулида амалга ошириладиган тугалланмаган қурилишнинг қиймати, ҳарид қилинган, фойдаланишга топирилмаган асосий воситалар ва номоддий активларнинг қиймати, асосий қодани шакллантириш ҳаражатлари, шунингдек ерни ободонлаштиришга, узққ муддатли ижара (молиявий лизинг) шартномаси бўйича олинган асосий воситаларга ва ҳисоби қапитал қуймаларни ҳисобга

олиш хисоб варақларида (0800) юритиладиган бошқа воситаларга қуйилмалар суммалари курсатилади.

«Узоқ муддатли дебиторлик қарзи» моддаси бўйича (110 сатр) олинган векселларнинг узоқ муддатли қисми, узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг) шартномаси бўйича топширилган асосий воситалар учун олинадиган туловлар қолдиги, ходимларнинг узоқ муддатли қарзи ва ҳисоби 0910 – «Олинган векселлар», 0920 – «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган туловлар», 0930 – «Ходимларнинг узоқ муддатли қарзи», 0940 – «Бошқа узоқ муддатли дебиторлик қарзлари» ҳисобварақларида юритиладиган бошқа узоқ муддатли дебиторлик қарзлари курсатилади.

111 сатрда маълумот учун узоқ муддатли дебиторлик қарзининг муддати ўтказиб юборилган қисми курсатилади.

140 – «Товар-моддий захиралар, жами» сатрида 150, 160, 170, 180 сатрларда курсатилган ишлаб чиқариш захираларининг қолдиқлари, тугалланмаган ишлаб чиқариш суммаси, тайёр маҳсулот ва товарлар суммаси курсатилади.

210 – «Дебиторлар, жами» сатрида харидорлар ва буюртмачилар қарзлари суммасининг якуни сифатида жами дебиторлик қарзи, алоҳида шубҳа ва тобе ҳужалик жамиятларининг қарзи, мол ўтказиб берувчилар, пудратчилар, ходимларга берилган бунақлар, бюджетга, давлат мақсадли жамғармаларига ва сугурта бўйича бунақ туловлари, муассисларнинг устав сармоясига улушлар бўйича қарзи ва турли дебиторларнинг 220, 230, 240, 250, 260, 270, 280, 290, 300, 310 - сатрларда қайд этилган қарзлари курсатилади.

211- сатрда маълумот учун дебиторлик қарзининг муддати ўтказиб юборилган қисми курсатилади.

320 – «Пул маблағлари жами» сатрида касса, ҳисоб-китоб ва валюта ҳисобварақларидаги пул маблағлари суммаси, шунингдек 330, 340, 350, 360 – сатрларда қайд этилган бошқа пул маблағлари курсатилади. Баланснинг ушбу моддаларида акс этирилган суммалар банк қучирмаларига ва пул маблағларининг касса ҳисоботи бўйича қолдиқларига мос келиши керак. Бу маълумотлар 5000, 5110, 5200, 5500, 5600, 5700 - ҳисобварақлардан олинади.

370 – «Қиска муддатли инвестициялар» сатрида қорхонанинг бошқа қорхоналар қимматли қозғаларига қиска муддатли (12 ойдан ошмайдиган муддатга) инвестициялари, давлат ва маҳаллий заём облигациялари ва шу сингарилар, шунингдек бошқа қорхоналарга берилган қарзлар ва ҳисоби қиска муддатли инвестицияларни ҳисобга олиш ҳисобварақларида (5800) юритиладиган бошқа жорий инвестициялар курсатилади.

380 – «Бошқа жорий активлар» сатрида маъмур ҳисобот даврида инвентаризация чоғида аниқланган, улар бўйича айбдор шахслар аниқланмаган қамомадлар, угирликлар ва бойликларни шикастланишидан талофатлар суммаси ҳамда юқорида келтирилган бўлим моддаларида назарда

тутилмаган, бироқ корхона мулки ҳисобланган бошка жорий активлар курсатилади ва бу маълумотлар 5910 – «Қамомадлар қимматликларни шикастланишидан талофатлар», 5920 – «Бошка жорий активлар» ҳисобварақларидан олинади.

Хужалик субъектини устав капитали (410 сатр) 8300 – ҳисобварақ, қушилган капитал (420 сатр) 8400 – ҳисобварақ, резерв капитали (430 сатр) 8500 – ҳисобварақ, сотиб олинган хусусий акциялар (440 сатр) 8600 – ҳисобварақ, тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) (450 сатр) 8700 – ҳисобварақ, грантлар, субсидиялар ва бегараз ёрдам (460 сатр) 8800 – ҳисобварақ, келгуси давр харажатлари ва туловлари захиралари (470 сатр) 8900 – ҳисобварақ маълумотлари асосида тулғазилади.

490 – «Узоқ муддатли мажбуриятлар, жами» сатрида қорхонанинг 500, 510, 520, 530, 540, 550, 560, 570, 580, 590- сатрларда қайд этилган узоқ муддатли мажбуриятлари курсатилади.

491 – сатрда маълумот учун қорхонанинг 500, 520, 540, 560, 590- сатрларда курсатилган узоқ муддатли қредиторлик қарзлари суммаси курсатилади.

492 – сатрда маълумот учун қорхона узоқ муддатли қредиторлик қарзларининг муддати утқазиб юборилган қисми курсатилади.

600 – «Жорий мажбуриятлар, жами» сатрида 610, 620, 630, 640, 650, 660, 670, 680, 690, 700, 710, 720, 730, 740, 750, 760- сатрларда курсатилган қорхона жорий мажбуриятларининг курсатилган қорхона жорий мажбуриятларининг (бир йилдан қам бўлган муддатли) суммаси акс эттирилади.

601 – сатрда маълумот учун 610, 630, 650, 670, 680, 690, 700, 710, 720, 760- сатрларда курсатилган қорхона жорий қредиторлик қарзларининг суммаси курсатилади.

602 – сатрда маълумот учун қорхона жорий қредиторлик қарзларининг муддати утқазиб юборилган қисми курсатилади.

Жорий мажбуриятларнинг «Бошка қредиторлик қарзлари» (760 сатр)нинг маълумоти 6910 – «Туланадиган қиска муддатли ижара ҳақи», 6920 – «Туланадиган фойзлар», 6930 – «Роялти бўйича қарзлар», 6940 – «Қафолатлар бўйича қарзлар», 6960 – «Шикоятлар бўйича туланадиган счётлар», 6970 – «Ҳисобдор шахсларга қарзлар», 6990 – «Бошка мажбуриятлар» ҳисобварақларидан олинади.

1.2. Қорхонанинг ликвидлик қўрсаткичлари.

Бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир ҳужалик юритувчи субъект бозордаги мақкеига эга бўлиши ва узининг ишлаб чиқарган маҳсулотини сотиш учун доимо изланишда бўлади. Бунинг учун эса қорхона ва фирмалар

бошка хужалик юритувчи субоектлар билан иктисодий алокаларни урнатиши ва улар билан доимо товар-пул муносабатларини амалга ошириш зарурати вужудга келади. Бу уз навбатида хужалик юритувчи субоект учун куплаб иктисодий-молиявий ахборотларни туплаш заруратини тугдиради. Бу ахборотларни шакллантириш ва улардан самарали фойдаланиш учун замонавий ва юкори малакага эга булган мутахассисларга талаб борган сари ортиб боради.

Бозор иктисодиёти шароитида корхонанинг молиявий ҳолати тугрисидаги ахборот етакчи булиб, фойдаланувчиларнинг турли тоифалари: менежер, акциядор, кредитор, эҳтимолий инвестор, мол етказиб берувчилар, давлат идоралари ва бошқалар манфаатларини камраб олади. Бунда фойдаланувчиларнинг ҳар бир тоифаси корхона молиявий ҳолатини баҳолашда уз максадларида келиб чиқади ва уз мезонларига эгадир.

Менежер ва корхона раҳбари учун хужалик фаолияти самарадорлиги, фойдаланиладиган ресурслар ва олинган натижаларни баҳолаш гоятда муҳим урин тутади. Мулкдорлар ва сармоя эгалари ҳамда акциядорларни эса биринчи навбатда куйилган сармояларнинг узини оклаши, хатарлилик даражаси ёки эҳтимолий зарарлар кизиктиради. Кредиторлар инвестиция маблағларининг кайтиши истикболларини баҳолашда келиб чиқишса, мол етказиб берувчилар корхонанинг етказиб берилган маҳсулот ва курсатилган хизматлар ҳақини уз вақтида тулаш қобилиятини баҳолашади.

Бундан ташқари, юкорида санаб утилган фойдаланувчиларнинг ҳаммаси бошка максадларни, хусусан, корхона молиявий жихатдан соғломлаштириш, иктисодий ночорлик ва банкротликнинг олдини олишни ҳам кузда тутадилар.

Корхонанинг иктисодий бекарорлиги купинча яширинча ҳолатда булади ва кейинчалик юзага чиқади. Ушбу бекарорликни уз вақтида пайкаб, огир аҳволга тушиб қолишининг олдини олиш учун ишончли шерикларни аниқлаш, вазиятни ҳолис баҳолаш, корхонанинг вақтинчалик туловга ноқодирлигини, корхонанинг ҳақиқатдан иктисодий ночорликдан фарқлай билишни урганиб олиш зарурдир.

Корхона молиявий ҳолатини таҳлил қилиш – баҳолаш натижасида улар иктисодий ҳолатининг у ёки бу мезонлари билан боғлиқ барча саволларга жавоб топиш мумкин.

Тулик таҳлил корхонадаги ишларни юкори даражада объектив баҳолаш ва тугри қарорга қилиш имконини беради. Корхонанинг молиявий ҳолатини таҳлил қилиш учун молиявий курсаткичларни улчаш билан боғлиқ мутлоқ ва нисбий курсаткичлар тизими қулланилади. Ҳозирги кунда даврий адабиётларда корхона фаолиятига таҳхис қуйиш масалалари етарлича ва барча тармоқларга тааллуқли тарзда баён этирилмаган.

Ўзбекистон Республикаси ижтимоий йуналтирилган бозор иктисодиётини яратишни назарда тутувчи иктисодий ислохотни босқичма-босқич амалга оширмоқда.

Бозор соҳасида хужаликни маъмурий бошқаришдан эркин ракобатга утишга жиддий туб узгартиришлар, кадрларни тайёрлаш ва хужалик юритувчи субъектлар психологиясини узгартириш йули оркали эришилади.

Бозор муносабалари соҳасида хар кандай хужалик юритувчи субъектнинг уз тасарруфидаги барча ресурслар – молиявий, моддий ва меҳнат ресурслари харакати ҳамда улардан фойдаланиш самарадорлигини тугри бошқаришни таомилаши зурур булади. Аммо купгина корхона ва ташкилотлар иктисодий мустакиллик ҳамда ички ва ташки бозорда битимлар тузиш хукукини кулга каритганларидан сунг хужалик юритишнинг янги шароитларига тайёр эмасликлари аён булиб колди.

Куп холларда тадбиркорлик фаолиятига хеч кандай тайёргарликсиз, раҳбарлик услублари ва иктисодий категориялар билимга эга булмай, молиявий ахборотдан фойдаланишни билмай киришадилар.

Бозор иктисодиёти соҳасида бошқарув субоектларига факат ахборотга эга булишнинг узи кифоя килмайди. Бу ахборот билан ишлаш, тугри хулосалар якариш ва улардан ишлаб чикариш самарадорлигини ошириш максадида фойдаланиш зарур булади. Самарали бошқаришда энг мухими ахборот ва ундан фойдалана билишдир.

Молиявий ахборот билан ишлашнинг энг мухим жихатларидан бири уни тахлил килишдир. Тахлил килишда хужалик фаолиятини урганишда ҳамда хулосалар чикаришда асос буладиган бир катор курсаткичлардан фойдаланилади.

Корхонанинг молиявий ахволи тугрисидаги ахборот фойдаланувчиларнинг турли тоифалари: менежерлар, кредиторлар, булгуси ва инвесторлар, махсулот етказиб берувчилар ва бошқалар учун кизикарлидир. Ахборотдан хар бир фойдаланувчи уз максadini назарда тутати ва ана шу корхонанинг молиявий ахволини баҳолашда уз мезонига эга булади. Масалан, менежер учун хужалик операциялари самарадорлиги, фойдаланилаётган ресурслар ва олинган натижаларни баолаш курсаткичлари мухимдир. Мулкдорлар ва акуиядорларни узлари жойлаштирган сармоянинг фойдалалиги, яони бозор фаоллигини баҳолаш купрок кизиктиради. Кредиторлар учун истикболни баҳолаш инвестиция килинган сармоянингкайтиши, махсулот етказиб берувчилар учун – корхонанинг етказиб берилаётган махсулот ва хизматларга уз вақтида хак тулаш имкониятлари мухимдир.

Бозор иктисодиёти шароитида корхона ва ташкилотлар, компания ва фирмалар махсулот ишлаб чикариш, хизмат курсатиш ва иш бажариш ҳамда уларни реализация килиб, фойда олишни ягона мақсад килиб куядилар. Ушбу мақсадга эришиш учун хар бир хужалик юритувчи субоект кимга, канча, қачон ва кандай махсулот ишлаб чикариш ва сотишни зарурлигини узи мустакил белгилайди ва амалга оширади. Бозор иктисодиётининг асосий фалсафаси ҳам ана шундадир. Шундай экан, хар бир хужалик юритувчи субоект узидаги мавжуд молиявий, ишлаб чикариш, меҳнат ва бошқа

ресурслардан оқилона ва самарали фойдаланиб, кузланган мақсадга эришмоқлари лозим. Чунки бозордаги эркин рақобат корхоналар уз мавкеларини ушлаб туриш учун доимо изланишда, ҳаракатда булишини такозо этади.

Корхоналарни бозордаги мавкеи ва салмоги унинг эркин рақобат шароитида қандай иқтисодий-молиявий сиёсат олиб бораётганлиги, мавжуд ресурсларидан қанчалик унумли фойдаланаётганлиги ва шу қабилар билан белгиланади. Таваққалчилик ва ҳавф-хатар даражаси юқорибулган бозор иқтисодиётига утиш шароитида корхоналарнинг иқтисодий-молиявий фаолиятини баҳолаш ва унга тахҳис қуйиш ута зарур ва долзарб муаммо эканлиги аён булади. чунки бозор муносабатлари ҳужалик юритувчи субоектларнинг узаро рақобатиға асосланган булиб, ушбу рақобат натижасида у ёки бу ҳужалик юритувчи субоектнинг иқтисодий ночорлиги туфайли банкротликка юз тутати.

Бозор шароитида иқтисодиёт категорияларининг иқтисодий моҳияти ва мазмунини билиш, уларни бошқара олиш муҳимдир.

Энг муҳим иқтисодий категориялардан бири молиядир. Молия пул айланиши жараёнида пул фондларининг шаклланиши ва улардан фойдаланишни ифодаловчи пул муносабатлари тизимидир.

Ҳар қандай давлатда ягона молиявий тизим амалда булиб, у узаро тарқибий боғланган икки қичик тизим: умумдавлат маблаглар ва ҳужалик юритувчи субоектлар маблаглари, яони корхоналар, акциядорлик жамиятлари, тижорат банклаи, сугурта қовпаниялари ва бошқалар маблагларини қамраб олади.

Ҳужалик юритувчи субъект маблаглари учта вазифани бажаради:

- пул фондларини (даромадларни) шакллантириш;
- бу фондлардан фойдаланиш;
- уларни шакллантириш ва ишлатишни назорат қилиш.

Корхона молиявий ресурсларини тугри ва моҳирона бошқариш учун биринчи навбатда корхонанинг молияви аҳволи ва ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги аниқланиши ва тахҳил қилиниши лозим булади.

Корхонанинг молиявий аҳволи молиявий ресурсларнинг турлар буйича мавжудлигини, рақобатбардошлик даражаси, давлат ва бошқа ҳужалик субоектлари олдида мажбуриятларни бошқариш қобилятини ифодаловчи қурсатқичлар мажмуидир.

Корхона молиявий аҳволини баҳолаш малқий ҳолат, ликвиддилиқ молиявий барқарорлик, молиявий натажалар; ишға оид фоллиқни ифодаловчи қурсатқичлар буйича баҳоланади.

Корхона молиявий аҳволини тахҳил қилишнинг асосий вазифаси қуйидагиларни баҳолаш ҳисобланади:

- бухгалтерия баланси ва мулкӣ ҳолат курсаткичлари тузилмаси;
- асосий воситалар аҳоли таоминминланганлик ва фойдаланиш самарадорлиги;
- айланма маблаглар аҳоли, таоминланганлик ва фойдаланиш самарадорлиги;
- молиявий барқарорлик;
- ликвидлик ва тулов қобилияти;
- хужалик фаолиятининг молиявий натижалари;
- ишга доир фаоллик.

Ликвидлик деганда корхонанинг пул, молиявий ва бошқа маблагларининг тез фурсатда ва кам харажат билан пулга айланиши ва узининг киска муддатли мажбуриятлари бўйича жавоб бера олиши тушунилади. Баланс ликвидлигини аниқлашнинг долзарблиги банкротлик оқибатида корхоналарни тугатиш муаммоси кундаланг турадиган бозор муносабатлари шароитида алоҳида аҳамиятга эга бўлади. Баланснинг бозор шароитларида алоҳида аҳамият касб этади. Баланснинг ликвидлилик даражасини аниқлаш учун активнинг маоулм муддатга реализация қилинадиган қисмини пассивнинг шу муддатга туланиши лозим бўлган қисмига такқосланади. Агар актив моддалари реализацияси мажбуриятларни тулашга қифоя қиладиган суммани берса, бу маонода баланс ликвид, яъни корхона туловга лаёқатли, акс ҳолда эса у туловга лаёқатсиз ҳисобланади.

1.3. Корхонанинг тулов қобилияти курсаткичлари.

Молиявий натижалар – корхона ишининг фойда суммаси ва рентабеллик даражасида тавсифланувчи якунидир.

Корхонанинг молиявий ҳисоботида молиявий натижалар 2-шакл «Молиявий натижалар тугрисида ҳисобот» асосида аниқланади ва таҳлил қилинади. Бухгалтерия баланснинг баланс пассиви 1-булими «Уз маблаглари манбалари»да таксимланмаган фойда курсатилади.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги тасдиқлаган Махсулот (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш ва уни сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тугрисидаги низомга кура фойданинг ққйидаги курсаткичлари фарқланади (2.26-жадвал)

- махсулот сотишдан ялпи фойда;
- асосий фаолиятдан қурилган фойда;
- умумхужалик фаолиятидан қурилган фойда;
- солиқларни тулашдан олдинги фойда;
- соф фойда.

Махсулотни сотишдан ялпи фойда (ЯФ) корхонанинг махсулотни сотишдан олган даромадини тавсифлайди ва махсулот сотишдан тушган соф

тушум ва сотилган махсулот таннархи уртасидаги фарк сифатида куйидаги формула буйича аникланади:

$$\text{ЯФ} - \text{СТ} - \text{МТ}$$

ёки 2-шакл «Молиявий натижалар тугрисида хисобот» буйича 070-сатр = 050-сатр – 060-сатр.

Махсулот сотишдан соф тушум (СТ) – махсулотни сотишдан кушилган киймат солиги ва акциз солиги чиқарилгандан кейинги соф тушум суммасидир. Бу курсаткич махсулотни сотишдан курган фойдасидир.

Сотилган махсулот таннархи (МТ) – корхонанинг махсулотни чиқаришга қилган харажатлари бўлиб, у ишлаб чиқариш мақсадидаги бевосита ва билвосита, моддий ва махнат сарфларини ўз ичига олади. Савдо ташкилотлари бунга сотилган товарларнинг харид кийматини қушадилар.

Асосий фаолиятдан қурилган фойда (Ас. ф.ф.) корхонанинг асосий фаолиятдан (ишлаб чиқариш корхоналарида – махсулотни чиқариш ва сотиш, савдода – махсулотни сотиш, қурилишда – тугалланган қирилиш ишлари ва шу қабилар) олган фойдасини тавсифлайди.

Бу фойдани аниклаш учун ялпи фойдадан давр харажатлари (Дхар) ва бошқа харажатлар (Бхар) чегирилиш ва асосий фаолиятдан бошқа даромадлар (Бдар) қуйидаги формула буйича қушилиши керак

$$\text{Ас ф.ф.} = \text{ЯФ} - \text{Дхар} + \text{Бдар} - \text{Бхар}$$

ёки 2-ш., 110-сатр = 070 – 080 – 090 – 100-сатрлар.

Давр харажатлари – ишлаб чиқариш жараёни билан бевосита боғлиқ бўлмаган харажатлардир. Буларда бошқарв харажатлари, махсулотни сотиш ва умумхужалик мақсадидаги бошқа харажатлар қиритилади. Савдода давр харажатларига муомала қилимлари қиритилади.

Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари ва харажатлари махсулот жойланадиган идишларга боғлиқ ишлар, табиий қамайиш нормаларидан ортиқча йўқотиш ва қамомадлар, асосий воситалар ва бошқа мол-мулк реализациясидан зарарлар ёки даромадлар, олдинги йиллар операциялари буйича зарарлар ёки даромадлар ва бошқалар жараёнида юзага қелиши мумкин.

Умумхужалик жараёнидан олган фойда (Қмқм ф.ф.) – асосий фаолият плюс (минус) молиявий фаолият натижаларини тавсифловчи молиявий натижадир. Молиявий фаолият натижаларига: дивидендлар, олинган ва туланган фойзалар, курс ва валютадаги фарқлар қиритилиб, у қуйидаги формула буйича аникланади:

$$\text{Умум. ф.ф.} = \text{Ас ф.ф.} + \text{Мол. ф.ф.} - \text{Мол. ф.хар.}$$

ёки 2-ш., 150-сатр = 110 (120 + ююю + 145)-сатрлар.

Солиқларни тулашдан олдинги фойда (С.н.ол.ф.) фавқулодда фойда ва зарарларни ҳисобга олиб, қуйидаги формула буйича аникланади:

$$C_{\text{т.ол.ф.}} = U_{\text{мум ф.ф.}} + \Phi_{\text{ф}} - \Phi_{\text{з}}$$

ёки 2-ш., 170 сатр = 150 – 160 сатр

Фавкулудда фойда ва зарарлар – корхона асосий фаолияти лоирасига кирмайдиган ходисалар натижасида юзага келган ва китилмаган даромад ва харажатлардир.

Соф фойда (СФ) – соликлар тулангандан сунг корхона тассаруфида коладиган фойда суммаси булиб, у куйидаги формула буйича аникланади:

$$C_{\text{Ф}} = C_{\text{т.ол.ф.}} - \text{Фойда солиги} - \text{Бошка соликлар}$$

ёки 2-ф., 200-сатр = 170 – 180 – 190-сатрлар.

Бозор иктисодиёти соҳасида фойда курсаткичлари корхона хужалик фаолияти молиявий натижаларининг энг асосий курсаткичлари хисобланади.

Хужалик фаолиятини тахлил килишда асосий воситалардан фойдаланиш самарадорлигининг маайян даражаларини тавсифловчи турли рентабеллик курсаткичлари хисоблаб чикилади. Улардан хар бир тадбиркор ва инвесторни кизиктирадиган асосий куйидагилардир.

- махсулотни сотиш рентабеллиги;
- асосий сармоя рентабеллиги;
- уз сармояси рентабеллиги;
- харажатлар рентабеллиги.

Махсулотни сотишдан рентабеллиги (Срен) сотилган махсулот бирлигига фойда улушини, яони сотилган махсулотнинг самардорлик даражасини тавсифлайди ва куйидаги формула буйича ялпи фойда суммасини (ЯФ) махсулот сотишдан тушган соф тушумга (СТ) булиш йули билан аникланади:

$$M_{\text{рен}} = \frac{Y_{\text{Ф}} \times 100}{C_{\text{Т}}}$$

Асосий сармоя рентабеллиги (АсСрен) – соф фойдаланиш куйилган хужалик маблаглари, яони асосий сармоя 1 сумига тугри келадиган улуши булиб, у куйидаги формула буйича, соф фойданинг (СФ) уз сармоясининг (Усмаб) йиллик уртача суммасига нисбати сифатида анкланади:

$$A_{\text{срен}} = \frac{C_{\text{Ф}} \times 100}{U_{\text{с маб.}}}$$

Бу сармоя самарадорлигини хам тавсирлайди.

Уз сармояси рентабеллиги (УСрен) – соф фойданинг уз сармояси бир сумидаги улуши булиб, у соф фойданинг уз маблагларининг йиллик уртача суммасига (УЗ маб.) нисбати сифатида куйидаги формула ёрдамида аникланади:

$$\text{УС рент} = \frac{\text{СФ} \times 100}{\text{УЗ маб.}}$$

Туловга кобилликнинг энг аник, умумлаштирилган курсаткичи бу - ликвидлик коэффиценти булиб, у барча оборот маблагларин сафарбар килганда, корхоно киска муддатли ажбуриятларининг кандай кисмини коплаши мумкинлигини курсатади. Туловга коилликни тавсифлаш учун бошка курсаткичлар ҳам кулланади. Уларнинг асосийларини куриб чикамиз.

Муддатли ликвидлик коэффиценти – ликвидлик ёки коплаш коэффицентининг бир тури булиб, унда суратда факат пул маблаглари, киска муддатли товар-моддий захиралар эса истисно килинади. Бу ишлаб чикариш захиралари мажбуран сотилганда олинадиган пул маблаглари уларни харид килгандаги харажатлардан анча кам булиши билан изохланади. Чунончи, хорижий иктисодчилар маолумотларига караадна, банкрот булган корхоналарни тугатиш пайтида олинадиган маблаг ишлаб чикариш захиралари хисобдаги кийматининг купи билан 40 фоизини ташкил этади:

$$\begin{array}{l} \text{Муддатли} \\ \text{ликвидлик} \\ \text{коэффиценти} \end{array} = \frac{\begin{array}{l} \text{Пул маблаглари + киска муддатли} \\ \text{куйилмалар + соф дебиторлик карзи} \end{array}}{\text{Киска муддатли мажбурятлар}}$$

Молияий ҳолатни баҳолашда фойдаланиладиган молия ҳособоти шакллари куйидагилардир:

- 1-шакл-«Корхона баланси»;
- 2-шакл «Молиявий натижалар тугрисидаги ҳисобот»;
- 3-шакл «Асосий маблаглар ҳаракати тугрисидаги ҳисобот»;
- 4-шакл «Пул оқимлари тугрисидаги ҳисобот»;
- 5-шакл «Уз сармояси тугрисидаги ҳисобот».

Баози экспертларнинг фикрига кура, республикамызда мавжуд шарт-шароитларни ҳисобга олган ҳолда туловга кобиликни жорий ва муддатли ликвидлик коэффицентлари эмас, балки мутлок ликвидлик курсаткичи ёрдамида аниклаш мақсадга мувофиқ булади.

Мутлок ликвидлик коэффиценти корхонага тегишли булган банклардаги ва касса ҳисобларидаги пул маблагларининг киска муддатли мажбуриятларга нисбатини ташкил этади. Бу коэффицентнинг киймати 0.2 данкам булмаслиги лозим, деб ҳисобланади:

$$\begin{array}{l} \text{Мутлок} \\ \text{Ликвидлик} \\ \text{Коэффиценти} \end{array} = \frac{\begin{array}{l} \text{Пул маблаглари} \\ \text{Киска муддатли} \\ \text{мажбурятлар} \end{array}}$$

Соф тушум коэффиценти - соф фойда ва амортизация ажратмалари йигиндисининг товарлар ва хизматларни сотишдан келган ва кушилган

киймат солиги, акцизлар божлар чегирилгандан кейин колган тушумга нисбатидир. Тушум умумий суммасидаги соф тушумнинг улуши канчалик куп булса, корхонанинг уз карз мажбурияларини сундириш имконияти хам шунчалик юкори булади. Ушбу коэффициентни хисоблаш формуласи куйидагича булади:

$$\text{Соф тушум коэффициенти} = \frac{\text{Соф фойда} + \text{Амортизация}}{\text{Сотишдан тушган соф тушум}}$$

Соф тушум коэффициентининг пастлиги (фикримизча, 0,1 дан камлиги) корхона огир молиявий ҳолатдалиги ва ундан якин орада мустакил равишда чика олмаслигидан далолат беради.

Оборот сармоясининг ҳаракатчанлиги коэффициенти – оборот сармоясидаги захира ва ҳаражатлар улуши. Оборотдаги (ҳаракатдаги), ишлаётган сармоя деганда кискка муддатли мажбуриятлар сундирилгандан кейин оборот маблағларининг корхона жорий ҳаражатларини тулаш учун колган кисми тушунилади. Ҳаракатдаги сармоя жорий активлардан киска муддатли мажбуриятлар айирмаси сифатида хисобланади.

Бу курсаткич канчалик юкори ва 1 га яки булса, шунчалик самон, чунки уз оборот маблағлари таркибидаги захирада ҳаракатсиз ётган армоя улуши шунчалик куп булади.

Молиявий нобарқарорликни ентиб утиш жуда машкул: бунинг учун вақт ва инвестициялар зарур. Сурункали «касалланган», молиявий барқарорлигини йукотган корхона учун вазиятнинг салбий томонга бироз узгариши хам туградан-тугри банкротликка етаклаши мумкин. Молиявий барқарорликнинг асосий курсаткичлари куйидагилардир:

Мухторлик коэффициенти – корхона уз маблағларининг баланс активлари умумий суммасидаги улуши:

$$\text{Мухторлик коэффициент} = \frac{\text{Уз маблағлари манбалари}}{\text{Активлар суммаси}}$$

Мухторлик коэффициенти корхонанинг кредиторлардан молиявий мустакиллиги даражасини акс эттиради. Акциядорлик жамиятларига татбикан ушбу курсаткичнинг бошка тури – акциядорлик сармояси тупланиши коэффициенти кулланади.

$$\text{Акциядорлик сармояси тупланиши коэффициенти} = \frac{\text{Акциядорлик сармояси}}{\text{Активлар суммаси}}$$

Мухторлик ва акциядорлик сармояси тупланиши коэффициентлари 0,5-0,6 дан паст булмаслиги лозим, деган фикр таркалган. Ушбу коэффициентларнинг паст кийматларида кредиторлар ва бошка инвесторлар томонидан корхонага ишонч билдирмайди, деб хисобланади.

Юкорида таокилланганидек, карздор корхоналар молиявий баркарорлигин бахолаш услубиятида харакатчанлик коэффициенти оборот маблагларининг уз манбалари билан таоминланганлик коэффициенти ёрдамида аникланади. Ушбу коэффициентнинг паст меоёрий киймати 0,1 га тенг.

$$\frac{\text{Захира ва харажатларни таъминлаш коэффициенти}}{\text{Уз маблаглари манбалари}} = \frac{\text{Захира ва харажатлар}}{\text{Уз маблаглари манбалари}}$$

Кредитлар буйича туловларни коплаш коэффициенти – корхона фойдаси ва кредитлар буйича туловларни акс этгирадиган курсаткич. Хорижий хужалик амалиётида бу курсаткич турли усуларда хисобланади, масалан, суратда фойда ёки даромад (соликлар тулангунига кадар) кушув амортизация ажратмалари, махражда эса – кредитлар ва ссудалар буйича фоиз туловлари ёзилиши мумкин. амлакатимиз молиявий хисоботида фоиз туловлари алохида акс эттирилмайди, шунинг учун курсаткич куйидаги куринишга эга:

$$\frac{\text{Кредитлар ва карзлар буйича туловларни коплаш коэффициенти}}{\text{Соликлар тулангунигача булган фойда}} = \frac{\text{Соликлар тулангунигача булган фойда}}{\text{Кредитлар ва карзлар буйича туланган фоизлар}}$$

Хорижий хисоб юритиш амалиётида бу курсаткич кредиторлар томонидан корхонанинг туловлар буйича мажбуриятларини коплашга кобиллигини тахминий бахолаш учун кулланади.

Узок муддатли инвестицияларни таоминлаш коэффициенти уз сармояси ва узок муддатли мажбуриятлардан ташкил топган инвестицияланган сармоянинг кандай улуши асосий воситаларгажорий килинганлигини курсатади.

$$\frac{\text{Узок муддатли инвестиция}}{\text{Асосий воситалар, номоддий активлар ва сармоя куйилмалари}} = \frac{\text{Асосий воситалар, номоддий активлар ва сармоя куйилмалари}}{\text{Асосий воситалар, номоддий активлар ва сармоя куйилмалари}}$$

лар
таоминлаш
коэффицие
нти

Уз маблаглари манбалари +
Узок муддатли
мажбуриятлар

Иммобилизация коэффициенти – асосий воситаларнинг жорий активлар, яъни оборот воситаларига нисбати:

$$\frac{\text{Иммо билiz ация коэффициенти}}{\text{Асосий воситалар ва куйилмалар}} = \text{Жорий активлар}$$

Хисобнинг тахлилий амалиётида молиявий баркарорликнинг бошка курсаткичлари хам кулланади, бироқ банкрот булиш хатари нуктаи назаридан олганда корхона молиявий нобаркарорлиги аломатларини аниклаш учун юкорида келтирилган курсаткичлар етарлидар.

Мисол сифатида «ТЕКСТИЛЬ» корхонаси учун юкорида келтирилган курсаткичлар буйича хисобланган ликвидлик ва молиявий баркарорлик курсаткичлари тизими берилган (1-жадвал). 1-жадвалдан куруниб турибдики, «ТЕКСТИЛЬ» корхонасининг барча ликвидлик курсаткичлари коникарсиз ахволдадир. Молиявий баркарорлик курсаткичларига бир хилда бахо бериб булмаиди. Агар мухторлик, акциядорлик сармояси тупланиши, карзга олинган ва уз маблаглари нисбати ва захираларни уз молиялаш манбалари билан таоминлаш коэффициентлари меоёрий кийматлар чегарасида булса, уз маблаглари харакатчанлиги ва оборот маблагларини таоминлаш коэффициентлари меоёрдан пастдир. Корхона хали танг холатда эмас, бироқ унинг туловга кобиллиги мушкул даражада турибди.

Курсаткич	Хисобот даври		Меоёрий киймат
	01.01.97	01.01.98	
<i>Туловга кобиллик курсаткичлари</i>			
Жорий ликвидлик коэффициенти.	1,467	1,627	<2
Муддатли ликвидлик коэффициенти.	1,078	1,001	>1
Мутлак ликвидлик коэффициенти.	0,134	0,241	>0,2
Молиявий баркарорлик коэффициенти	0,722	0,736	>0,5
Мухторлик коэффициенти.	0,278	0,264	
Акциядорлик сармояси тупланиши коэффициенти.	0,386	0,359	<1
Карзда олинган ва уз маблаглари	0,778	0,626	

нисбати коэффиценти. Инвестицияларни коплан коэффиценти.	0,180	0,225	<0,5
Уз маблаглари харакатчанлиги коэффиценти.	0,318	0,385	>0,1
Узининг маблагларини уз маблаглари билан таоминлаш коэффиценти.	0,878	0,783	>0,6
Захираларни уз манбалари билан таоминлаш коэффиценти.	0,954	0,923	
Узок муддатли инвестицияларни таоминлаш коэффиценти.	0,592	0,570	
Иммобилизация коэффиценти.			

2-боб. Фермер хўжалигининг баланс ликвидлиги ва тўлов қобилияти таҳлили

2.1. Фермер хўжалигининг тавсифи

Мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалигида амалга оширилган иқтисодий ислохотларнинг натижаси – фермер хўжаликларининг самарадорлигида яққол намоён бўлмоқда. Бу жараён мамлакатимиз Президенти И. А. Каримов таъкидлаганидек: «Бугунги кунда фермер хўжаликлари том маънода қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг асосий шаклига, уни барқарор ва самарали ривожлантирадиган ҳаракатлантирувчи кучга, таъбир жоиз бўлса, бу йўналишнинг локомотивига айланди»².

Республикамиз қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштириш кўп укладли аграр иқтисодиётни барпо этиш асосида бозор муносабатларини шакллантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари ўртасида рақобат муҳитини ривожлантириш орқали ишлаб чиқариш омилларидан самарали фойдаланишга олиб келмоқда. Фермер хўжаликлари ўз ижтимоий-иқтисодий моҳияти ва хўжалик юритиш тамойиллари жиҳатидан бозор иқтисодиёти талабларига тўлиқ мос келади. Фикримизча, булар қуйидагиларда ўз аксини топади:

- республикамизда фермер хўжаликларининг мустақил товар ишлаб чиқарувчи бозор субъекти сифатида фаолият юритиши учун мустаҳкам ҳуқуқий-меъёрий асос яратилган;
- фермер хўжаликларининг хусусий мулк асосида фаолият юритиши уларга мустақил равишда барча иқтисодий ва молиявий хавф-хатарларни ўз зиммасига олган ҳолда бозорларни танлаш имкониятини беради;
- фермер хўжаликларининг бозордаги талаб ва таклифни ҳисобга олган ҳолда маҳсулот ишлаб чиқаришни режалаштириши, кимга ва қанча миқдорда маҳсулот сотишни мустақил ҳал этиши, бозорда рақобат муҳитини ривожлантиришга ва шу орқали бутун иқтисодиётнинг самарали фаолият кўрсатишига асос яратади;
- фермер хўжаликларининг ишлаб чиқариш натижаларини мажбурий тўловлар (солиқлар) тўлангандан сўнг мустақил ўзлаштириши ва тасарруф этиши ишлаб чиқаришни ривожлантиришга кучли иқтисодий манфаатдорликни вужудга келтиради ва бозор механизмининг жорий этилишига олиб келади.

Мустақилликка эришилган дастлабки йилларданок фермер хўжаликларини ривожлантиришга жиддий эътибор қаратилди. Фермер хўжаликлари сони 1992 йилда 5942 та бўлса, 2007 йилга келиб уларнинг сони 222 мингтадан ортди. Уларга ижарага берилган ер майдонлари эса 1992

² Каримов И. А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги маъруза. – “Миллий тикланиш” газетаси, 2007 йил 31 август.

йилда 45,1 минг гектар бўлса, 2007 йилда 5 млн. 887 минг гектарни ташкил этди³.

Республикамизда 1999-2006 йиллар давомида Вазирлар Маҳкамасининг бир неча қарорлари билан 1773 та ширкат хўжалиги тугатилди ва улар негизда 133461 та фермер хўжаликлари ташкил этилди, ларнинг иқтисодий ҳамда ишлаб чиқариш кўрсаткичлари таҳлил қилиб борилди⁴.

Ёқилғи-мой маҳсулотлари сўнгги уч йилда 1 га ҳисобига 18,7 кг камайди ва натижада 2006 йилда 2004 йилга нисбатан 52,5 минг дизель ёқилғиси кам сарфланди⁵.

Ушбу фермер хўжаликларида пахта етиштириш учун сарфланган ёқилғи-мойлаш материаллари сарфи ҳар гектар майдонига 44,8 кг/га, минерал ўғитлар сарфи эса 42,7 кг/гектарга камайдиган ҳолда, ҳар бир гектардан олинган пахта ҳосилдорлиги ширкат хўжалиги даврига нисбатан 5,1 центнерга кўпайди⁶.

Фермер хўжаликларининг молиявий таҳлилини амалга оширишда қуйидаги тамойиллар назарда тутилиши лозим деб ҳисоблаймиз:

1. Хўжаликнинг молиявий-иқтисодий аҳволига баҳо беришда ва ундаги мўлжалланаётган ўзгаришларни тахмин қилишда назарий ва амалий иқтисодий фаннинг фундаментал қоидалари талабларига оғишмай риоя қилиш, шу жумладан ўрганилаётган жараёнларнинг моҳияти ва бир-бирига ўзаро боғлиқлигини эътибордан четга қолдирмаслик.

2. Таҳлилнинг комплекс характерга эга эканлиги ҳамда ўзаро бир-бирига узвий равишда боғлиқ молиявий-иқтисодий кўрсаткичлар тизимининг қўлланиши.

3. Иқтисодий маълумотларни таҳлил мақсадларида қайта ишлашда ўрганиладиган ҳодисаларни гуруҳлаштириш ва уларга таъсир кўрсатувчи омилларни миқдор ва сифат белгиларига қараб туркумлаш.

4. Молиявий-иқтисодий фаолиятни таҳлил қилишда таққослаш усулидан ички хўжалик резервларини асослаб бериш учун фойдаланиш.

5. Таҳлил натижаларида хўжалик фаолиятига оид илғор тажрибадан кенг фойдаланишни назарда тутиш.

6. Таҳлилни амалга оширишда ва хўжаликни бошқаришда ҳисоб ва ҳисоботнинг ҳал қилувчи роли, уларнинг иқтисодий жараёнларни ўрганишда асосий ахборот манбаи эканлигига асосланиш.

Фикримизча, фермер хўжаликлари молиявий таҳлилининг шаклланиши ва ривожланиши учун юқорида қайд этилган тамойиллар асос бўлиб хизмат қилади.

³ Орипов А. Халқ хўжалигининг муҳим қаноти. Бозор, пул ва кредит, 2007 йил, 7-сон, 60 бет.

⁴ Файзиева Ш. Фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш. Бозор, пул ва кредит, 2007 йил 11-сон, 67-бет.

⁵ Файзиева Ш., Очилова. Н. Қишлоқ хўжалигини қўллаб-қувватлашда кредитларнинг аҳамияти. Бозор, пул ва кредит, 2007 йил, 7-сон, 57-бет.

⁶ Хусанов О. Фермерлик ҳаракати – қишлоқ хўжалиги тараққиётининг асоси. Бозор, пул ва кредит, 2006 йил, 1-сон, 56-бет.

Кенг маънода хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий барқарорлигини ташқи ва ички омиллар доимий ўзгаришлари шароитларида белгиланган мақсадларга эриша олиш қобилияти, тор маънода эса хўжалик юритувчи субъектнинг нормал фаолият юритиши учун зарур бўлган молиявий-иқтисодий воситаларга эга эканлиги деб қараш мумкин.

Аграр тармоқнинг табиий-иқлим шароитларига боғлиқлиги, жумладан ҳосилсизлик, сув тошқини, қурғоқчилик ва бошқа табиий офатларга қарши курашиш зарурияти хўжаликларда молиявий ресурслардан оқилона фойдаланишни тақозо қилади. Молиявий ресурсларни шакллантириш ва улардан фойдаланиш хўжаликнинг молиявий муносабатлари орқали таъминланади. Мазмунига кўра фермер хўжалиги молияси – бу молиявий ресурсларни ташкил этувчи мақсадли пул маблағларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ муносабатларни акс эттиради⁷.

Фермер хўжаликларининг молиявий ресурслари шаклланиши ва сарфланиши қуйидаги иқтисодий субъектлар билан вужудга келадиган молиявий муносабатларни акс эттиради:

- товар-моддий қийматликларни, маҳсулот ва иш хизматларни сотиш ва харид қилиш жараёнида давлат (давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган маҳсулотлар бўйича) ва бошқа корхоналар билан;

- марказлашган ва марказлашмаган пул маблағлари жамғармаларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш юзасидан корхоналар билан банклар, бюджетдан ташқари жамғармалар ва бошқа ташкилотлар билан;

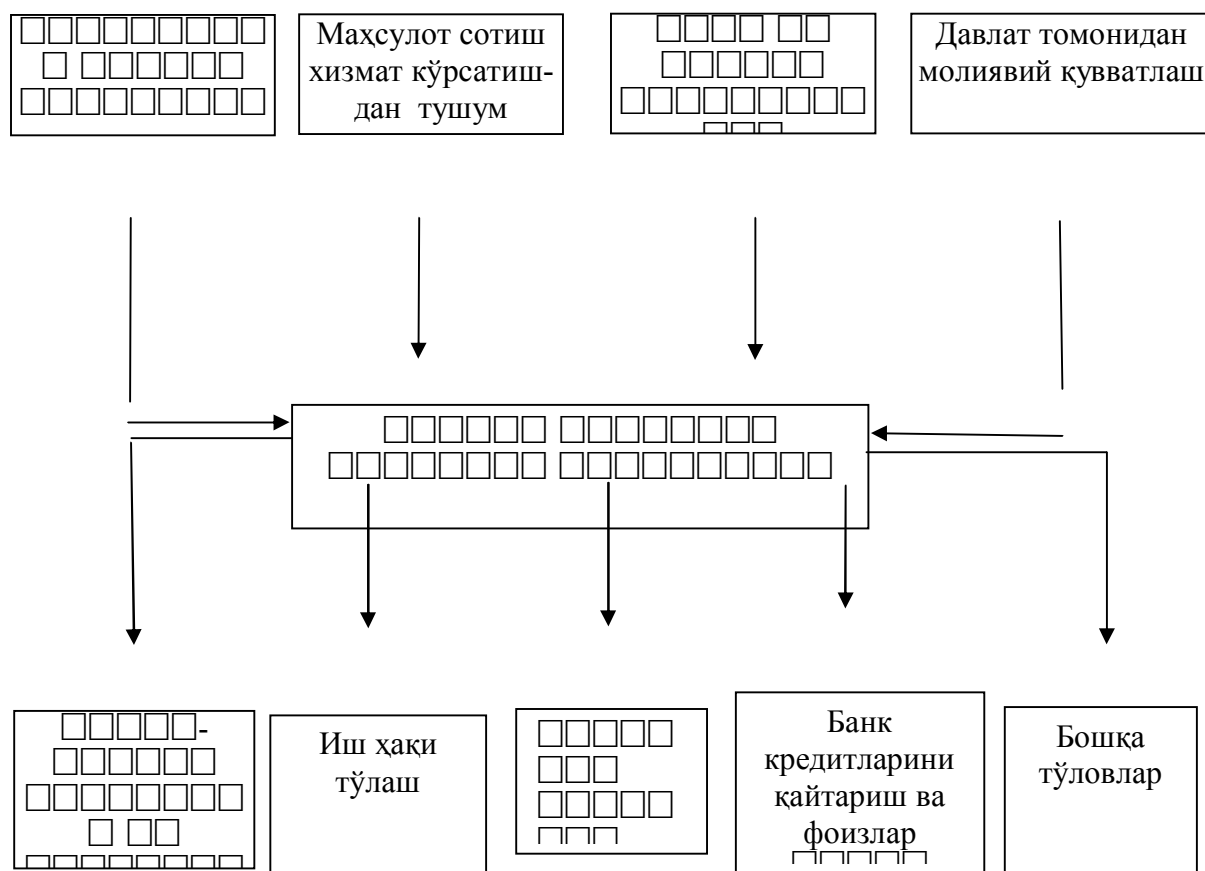
- бюджет тизимига солиқлар тўлаш ва харажатларни молиялаштиришда давлат бюджети билан;

- иш ҳақидан турли ижтимоий ажратмалар қилишда фермер хўжалиги ва нафақа фонди, иш билан таъминлашга кўмаклашиш фонди, ихтиёрий тиббий суғурта фонди ва бошқа фондлар билан (1-чизма).

Фермер хўжалиги молиясининг моҳияти биринчи навбатда қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқади. Қишлоқ хўжалигида ер, чорва ва бошқа табиий бойликлар ишлаб чиқариш жараёнига жалб этилган бўлиб, унинг иқтисодиётнинг бошқа тармоқларидан фарқланишига сабаб бўлади. Хусусан, деҳқончиликка ихтисослашган фермер хўжалигида асосий ишлаб чиқариш воситаси бўлган ер бошқа асосий воситалар сингари эскирмайди (амортизация қилинмайди) ва шу туфайли маҳсулот таннархини шакллантиришда иштирок этмайди. Шу билан бир пайтда ер участкаларининг табиий унумдорлик даражаси ва жойлашган ўрни қишлоқ хўжалиги корхоналарида дифференциал даромад (рента) ҳосил бўлишига сабаб бўлади.

⁷ Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди. Тошкент, 2004, 78-бет.

Фермер хўжалигининг молиявий ресурслари шаклланиши ва сарфланиши⁸

Чорвачиликка ихтисослашган фермер хўжалигида асосий ишлаб чиқариш фондларининг аҳамиятли қисмини маҳсулдор ва ишчи ҳайвонлар ташкил этади. Аммо уларни такрор ишлаб чиқариш жараёни бевосита қишлоқ хўжалигининг ўзида амалга оширилади. Ер сингари маҳсулдор чорва молларига нисбатан ҳам амортизация ҳисобланмайди ва у маҳсулот таннархи шаклланишида иштирок этмайди.

Чорва молларини боқиш ва ўсимликларни етиштириш ишлаб чиқариш жараёнига авансланган айланма маблағларнинг узоқ вақт давомида айланишини талаб этади. Ўсимликчиликда у бир йилгача, чорвачиликда эса 9 ойгача давом этади. Бунинг натижасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий қисми йил охирида, асосан 4-чоракда сотилади ва пул тушумининг бир маромда айланишига имкон бермайди. Шу сабабли хўжаликнинг молиявий натижаларини фақатгина йил якунига кўра аниқлаш талаб этилади.

Фермер хўжаликлари молиявий таҳлили доимий тарзда олиб борилиши, хўжалик фаолиятидаги мавжуд муаммоларни аниқлаб олиш ва

⁸ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

уларнинг ечимни ишлаб чиқишга, шу орқали аграр тармоқнинг барқарор суръатлар билан ривожланишини таъминлайди.

2.2. Фермер хўжалиги бухгалтерия баланси таҳлили

Баланс - корхона маблағлари ва қоплаш манбаларининг маълум даврдаги ҳолатини кўрсатади. Ҳисоб-китоб ишларини халқаро анъанавий талаблар бўйича юритишга оз бўлсада яқинлаштирилиши ҳамда 1995 йилда жорий қилинган ва корхоналар тузадиган янги бухгалтерия баланси бозор иқтисоди сари қўйилган дастлабки қадамдир. Замонавий иш юритиш шарт-шароитига мос келувчи балансда актив ва пассив томонлари бўлади. Актив томонида корхона маблағлари, пассивида эса хўжаликнинг ўзига тегишли манбалар, кредитга ва қарзга олинган бошқа манбалар кўрсатилади. Актив маблағларнинг ошиши, пассивдаги манбалар ва фойда (даромад)нинг кўпайиши билан боғлиқдир. Баланснинг барча бўлим ва бандларини чуқур ўрганиш молиявий аҳволни тўлиқ ўзлаштиришнинг асосини ташкил қилади. 1-жадвалда баланснинг кенгайтирилган шакли келтирилган.

1-Жадвал.

Бухгалтерия балансини кенгайтирилган шакли

Кўрсаткичларнинг номи	Сатр коди	Ҳисобот йили бошига	Ҳисобот даври охирига
1	2	3	4

Актив

II. Узоқ муддатли активлар

Асосий воситалар			
бошланғич (қайта тиклаш) қиймат (01.03)	010	69482	71049
эскириш (02)	011	38698	44548
қолдиқ қиймат 010-011	012	30784	26501
<i>Номоддий активлар:</i>			
бошланғич қиймат	020		
Эскириш	021		
қолдиқ қиймат 020-021	022		
Капитал қўйилмалар (07.08)	030	92	90
Шўъба корхоналаридаги акциялар (06)	040		
Шўъба корхоналарига берилган қарзлар (06)	050		
Уюшма корхоналаридаги акциялар (06)	060		
Уюшма корхоналарига берилган қарзлар (06)	070		
Узоқ муддатли инвестициялар (06)	080	122	10611
Бошқа қарзлар (06)	090		
Бошқа активлар	100		

1-БЎЛИМ БЎЙИЧА ЖАМИ 012+022+030+040+050+060+070+080+090+100	110	30998	37202
Оборот активлари			
Ишлаб чиқариш захиралари (10,11,12-13,15,16)	120	22271	47769
Тугалланмаган ишлаб чиқариш (20,21,23,29)	130	198	2084
Тайёр маҳсулот (40)	140	34381	19472
Олиб сотиладиган товарлар (41-42)	150	564	993
Келгуси давр сарфлари (31)	160	3192	25
Пул маблағлари (51,55,56,57)	170	900	2388
Валюта маблағлари 950,52,55,56,57)	180		
/азнадаги пул маблағлари (50)	190		
қисқа муддатли қўйилмалар (58)	200		
Сотиб олинган хусусий акциялар (56)	210		
Дебиторлар: Харидор ва буюртмачилар билан ҳисоблашишлар (09,45,62-82)	220	9091	26291
бўнак (аванс) тўловлари (61)	230	16521	4646
бюджет билан ҳисоблашишлар (68,19)	240	4900	13946
ходимлар билан ҳисоблашишлар (73)	250	33	60
шўъба корхоналари билан ҳисоблашишлар (78)	260		2410
уюшма корхоналари билан ҳисоблашишлар (79)	270		2854
таъсисчилар билан ҳисоблашишлар (75)	280		
бошқа дебиторлар (63,71,76)	290	1526	2214
II-БЎЛИМ БЎЙИЧА ЖАМИ 120+130+140+150+160+170+180+190+200+210+ 220+230+240+250+260+270+280+290	300	93577	125152
Балансинг активи бўйича ЖАМИ 110+300	310	124575	162354

Кўрсаткичларнинг номи	Сатр коди	Ҳисобот йили бошига	Ҳисобот даври охирига
ПАССИВ Ўзлик маблағларнинг манбалари			
Устав капитали (85/1)	320	35243	35243
қўшилган капитал (85/2)	330	3866	2967
Резерв капитали (85/3)	340		
Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) (87)	350	22629	69026
Мақсадли тушум ва фондлар (96,88)	360	27247	14232
Келгуси давр сарфлари ва тўловлари учун резервлар (89)	370		5102
Келгуси дарв даромадлари (83)	380	50	12
1-Бўлим бўйича ЖАМИ 320+330+340+350+360+370+380	390	89035	126582

Мажбуриятлар			
Узоқ муддатли қарзлар (95,97)	400		
Узоқ муддатли кредитлар (92)	410		
қисқа муддатли қарзлар (93,94,97)	420		
қисқа муддатли кредитлар (90)	430		
Ҳаридор ва буюртмачилардан олинган (счётларга келиб тушган) бўнақлар (64)	440	4335	6460
Кредиторлар:			
- мол етказиб берувчилар (60)	450	23085	22777
- бюджет бўйича қарзлар (68)	460	3368	-
- меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарзлар (70/1, 70/2)	470	1499	3820
- ижтимоий суғурта ва таъминот бўйича қарзлар (69)	480		172
- бюджетдан ташқари тўловлар бўйича қарзлар (67)	500		1887
- шўъба корхоналарига қарзлар (78)	510		111
- уюшма корхоналарига қарзлар (78)	520	395	
- бошқа кредиторлар (75/1,71/2,73,76/1,79)	530	2858	545
2- ЖАМИ Бўлим бўйича 400+410+420+430+440+450+460+470+480+490+500+510+ 520+530	540	35540	35772
Балансинг пассиви бўйича ЖАМИ 390+540	550	124575	162354

Маълумотларда ишлаб чиқаришни узлуксиз олиб бориш учун зарур бўлган ва ҳисобот тузиш даврига қиймат шаклидаги мол-мулки ҳамда уни қоплашга жалб қилинган манбалари ўз аксини топади. Бу кеурсаткичлар мол–мулк ҳажми, таркиби ва қийматини қай даражадалигини ифодалайди. Шунингдек мол-мулкнинг молиялаштириш манбалари, яъни ўзига тегишли манбалар ва четдан қарзга жалб қилинган манбалар ҳолати ҳам пассивда келтирилган. Балансдаги ҳар бир банд ва бўлим корхоналарнинг молиявий ҳолатига боғлиқ, шунинг учун ҳам уни чуқур ўрганиш лозим.

Актив қисм-асосий ва айланма маблағларнинг ҳолатини кўрсатиб, молиявий хўжалик жараёнини юритиш вазифасини бажаришда бу мулклардан фойдаланади. Мулк тўпланган молиявий ҳамда давлат ташкилотлари маблағи, хусусий шахслар жамғармаси, ҳиссадор ва таъсисчиларнинг улуши, банк кредити, чет эллик сармоядорлар ва ҳақозо маблағлар эвазига сотиб олинади. Айрим ҳолларда таъсисчилар асосий восита ва моддий бойликларнинг ўзини бериши ҳам мумкин. Асосий ва айланма маблағлар ишлаб чиқариш фаолиятини узлуксиз юритишга ҳизмат қилади. Ўз-ўзидан бу фаолият давомида ўзгаради, ҳаракатда бўлади ва таркиби янада янгиланади.

Балансинг биринчи бўлими узоқ муддатли активлар деб номланиб, номоддий актив ва асосий воситалар бошланғич, эскириш ва қолдиқ

қийматда, ўрнатиладиган асбоб-ускуналар, тугалланмаган капитал ва узоқ муддатли қўйилма таъсисчилар билан ҳисоб-китоблар ва бошқа оборотдан ташқари бўлган активлардан иборатдир. Номоддий активлар корхонага даромад келтириш ёки унинг ишлаб чиқаришини юритишга шарт- шароит яратувчи, натурал буюм шаклига эга бўлган мулкӣ ҳуқуқӣ қийматлар, патентлар, муаллифлик ҳуқуқи, савдо маркалари, «Ноу-хау», ердан, сувдан ва бошқа табиӣ бойликлардан, бино, иншоот ва қурилмалардан фойдаланиш ҳуқуқларидан иборат бўлади. Шунингдек бу бандда ҳиссадорлик жамияти бошқаруви келишувига мувофиқ низом жамғармасини ташкил қилиши учун ажратган номоддий активлари ҳам акс этади. Номоддий активлар таркибида корхона манфаати учун келгусида ишлатилиши мўлжалланган илғор технологиядан фойдаланиш ҳуқуқи, уларни олиб келиш ва ишлатишга Тайёрлаш харажатлари қўшилган ҳолда акс этади. Бу ҳолат қўшма корхоналардаги Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлган юридик шахс билан хорижий сармоядорлар ҳамкорлиги туфайли кўпроқ вужудга келади.

Ишлаб чиқариш ва хизмат бинолари, иншоотлар ва ускуналардан фойдаланиш харажатлари ижара ҳақи суммасига тенг бўлади. Умуман номоддий активлар бошланғич баҳода кўрсатилади, хизмат муддатига қараб унинг эскириши ҳисобланади ва баланс жамланганда қолдиқ баҳодаги сумма қўшилади. «Асосий воситалар» бандида баланс тузилган вақтгача бўлган 01 синтетик сёт қолдиғи кўрсатилади. Бу ҳисобнинг бетида йил давомида қирим қилинган. Кредитига эса йил давомида чиқиб кетганлари акс эттирилади. Асосий воситалар бўйича эскириш ҳисобланади, буни аниқлаш мураккаб. Шунинг учун тўлиқ тиклаш учун ҳисобланган амортизация суммасига эскириш тенг деб шартли қабул қилинади. Амортизацияни ҳисоблаш махсус меъёрлар асосида (бошланғич ёки тиклаш баҳосига нисбатан фоиз ҳисобида) аниқланади. Меъёрлар ҳар бир асосий восита турлари бўйича дифференциялашган, лекин амортизацияни ҳисоблашда асосий воситаларнинг хизмат муддати тугагунча, бошланғич ёки қолдиқ қийматини эскириш сифатида янги яратилаётган қийматга ўтказиши лозим. Ҳисоблашнинг тезлашган меъёрини қўллаш мумкин, фақат бу тартиб фаол қатнашувчи (машина, ускуна ва транспорт) воситаларга тааллуқлидир.

Асосий воситаларнинг эскириши 02 сётда ҳисоблангач, шунга қараб амортизациялашган ёки қолдиқ баҳодаги асосий воситалар ҳажми аниқланади, яъни бошланғич баҳодан (01 сёт) эскириш сумма (02 сёт) айириб топилади. Шу бандда узоқ муддатга ижара олинган, ишлатилиши ёки консервацияда турганлигидан қатъий назар балансидаги асосий воситалар қиймати акс этади. Балансининг қолган қисмида капитал қўйилмалар, шуъба корхоналардаги акциялар, шуъба корхоналарга берилган қарзлар, уюшма корхоналардаги акциялар, уюшма корхоналарига берилган қарзлар, узоқ муддатли инвестициялар ва бошқа активлар кўрсатилади. Бу хўжалик ёки пудрат усулида бажарилаётган тугалланмаган капитал қурилиш асосий пода тузиш харажатлар, моддий бойликлар қидириш ишлари учун сарфлар ва шу

мақсадларга ажратиладиган маблағларни кўрсатади. Капитал харажатларни корхона ўз маблағи ёки узоқ муддатли кредит эвазига бажариши мумкин.

«Узоқ муддатли инвестициялар» бандида ҳамкорликда ишлашга келишганларнинг корхона устав фондига қўшган ҳиссаси ёки берган қарзи, бир йилдан ортиқ муддатга қийматли қоғоз учун қўйган маблағи кўрсатилади. қийматли қоғозлар мулк эгасининг ҳуқуқини акс эттириб, маълум даражадаги қўшимча фойданинг фоизи даромад келтиради. Бундай қоғозлар бошқа корхоналарнинг акция ва облигациялари, давлат томонидан чиқарилган ички займдир, банкдан сотиб олинган узоқ муддатли жамғармали сертификатлардир. Бу банд учун суммани 06 «Узоқ муддатли инвестициялар» счёти қолдиғидан олинади.

Активнинг II бўлими оборот активлари деб номланиб, асосий ўринни «Ишлаб чиқариш захиралари» банди эгаллайди. Чунки бу бандда корхона ишлаб чиқаришни юритишга зарур бўлган буюмлар жамланади. Унда ҳам ашё ва материаллар, сотиб олинган ярим Тайёр маҳсулотлар ва бутловчи буюмлар, конструкциялар ва деталлар, уруғ, ем-хашак, ёкилғи, идишлар ва идишбоп материаллар, эҳтиёт қисмлар, қайта ишлаш учун четга берилган материалларнинг ҳақиқий таннархи (сотиб олиш ва олиб келиш билан боғлиқ харажатлар) кўрсатилади. Ушбу бўлимнинг янги хусусияти шундаки, арзон баҳоли ва тез эскирувчан буюмлар бошланғич, эскириш ва қолдиқ баҳоларда келтирилади ҳамда баланс жамланганда фақат қолдиқ баҳодаги, яъни яроқли қиймати қўшилади.

II бўлимнинг актив қисмини тўлдиришда асосий маълумотлар «Материаллар», «Ўстиришдаги ва боқувдаги чорва моллари», «Арзон баҳо ва тез эскирувчи буюмлар», «Арзон баҳо ва тез эскирувчи буюмларнинг эскириши», «Асосий ишлаб чиқариш», «Ўз ишлаб чиқаришнинг ярим Тайёр маҳсулотлари», «©рдамчи ишлаб чиқариш», «Нокапитал ишлар», Келгуси давр харажатлари», «Тайер маҳсулот», «Товарлар», «Савдо устамаси». «Муомала харажатлари», счёти қолдиғидан олинади.

Пул маблағлари, валюта маблағлар, ғазнадаги пуллар, қисқа муддатли қўйилмалар бандларида материал шаклида бўлмаган бойликлар акс эттирилади. Бу маблағларнинг ҳажми корхонанинг ихтисослашганлиги, бозор муносабатларида таъминотнинг ташкиллаштирилиши ва бошқа кўпгина сабабларга боғлиқ. Масалан, саноатда пул салмоғи юқори бўлса, савдо ташкилотларида эса дебиторлар билан ҳисоб-китоблар кўп бўлиши мумкин, чунки бу товарларни сотишга бориб қадалади. Энг аввало дебиторлар билан ҳисоб-китоблар кўрсатилади, чунки ҳозирги шароитда бу масалани таҳлил қилиб туриш зарурдир. Дебиторлар бошқа юридик (корхона, ташкилот ва муассаса) ва жисмоний шахслар тўлаши лозим бўлган қарздорларидир. қарздорларни шартли икки гуруҳга ажратиш мумкин: одатдаги ва асосланмаган. Одатдаги қарзларга ишлаб чиқариш, товарлар сотиш ва хизмат кўрсатишга аввалдан қарз бериш, даъво қилиш ва шу каби муносабатлар туфайли юзага келган, аммо тўлаш муддати ҳали етмаганлари киради. Асосланмаган қарзлар фаолият давомидаги камчиликлар, товар ва моддий бойликларнинг камомади, ўғрилиқ ва ҳар хил

йўқолишлар ҳисобига пайдо бўлади. Бу ҳолат доимо назоратда бўлиб, мунтазам таҳлил этиб боришни талаб қилади. Умуман, дебитор қарзларнинг мавжудлиги молиявий аҳволга салбий таъсир кўрсатади. Шу боис товар, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар учун олинган векселлар бўйича, шўъба корхоналари, бюджет, ходимлар ва бошқа дебиторлар билан бўлган муносабатлар ҳусусида баланс тузилган даврдаги ҳолат кўрсатилади. II бўлим активида мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган аванслар ва қисқа муддатли молиявий қўйилмалар ҳам келтирилади.

Маблағларни ўрганишда пул маблағларини таҳлили алоҳида ўринни эгаллайди. Бундай маблағлар ҳисоб–китоб, валюта счёти ва ғазнадаги пуллар тушунилади. Мазкур маблағлар тўлов мажбуриятларини бажарилишида бирламчи восита бўлиб хизмат қилади. Айниқса ҳисоб-китоб ва валюта счётидаги маблағлар маҳсулот етказиб берувчилар, пудратчилар, ишчи–хизматчилар, бюджет, банк, суғурта ва бошқалар билан бўладиган алоқа манбаидир. Шу туфайли бу масала алоҳида ўрганилиши лозим. Шу ерда ўтган ва жорий йилдаги кўрилган зарарлар ҳам акс эттирилиши керак.

Корхона мулки ва маблағларнинг келиб чиқиш манбалари баланснинг пассивида кўрсатилади. Булар ўзига қарашли ва четдан жалб қилинган манбаларга ажратилади. Жалб қилинган манбаларга банк кредитлари ва кредиторлик қарзлари киради.

Пассив ҳам ҳудди актив қисм каби иккита бўлимдан иборат. I бўлимда ўзлик маблағларнинг манбалари кўрсатилиб, бунда устав капитали, қўшилган капитал, резерв капитал, тақсимланмаган фойда ёки қопланмаган зарар, мақсадли тушум ва фондлар келгуси давр сарфлари ва тўловлари учун резервлар, келгуси давр даромадлари киради. Пассивнинг «Устав капитали» бандида хўжалик фаолиятини юритиш учун ажратилган маблағлари кўрсатилади. Ҳиссадорлик жамиятларида эса ҳар бир қатнашчининг қўшган ҳиссаси устав фондида кўрсатилади. Дивидент сифатида тақсимланадиган соф фойда ҳажми ҳам қўшилган ҳиссага қараб аниқланади. Демак, устав фонди бозор иқтисоди шароитида юридик шахс сифатида корхонанинг ўзига тегишли маблағи ва акционерларнинг қўшган ҳиссасидан иборат бўлади. Ҳар бир қатнашчи шахсий ҳиссасига қараб корхонанинг хўжалик ва молиявий фаолиятига аралашади. Ҳамкорликдаги, ҳиссадорлик, қўшма ва кичик корхоналарнинг низом жамғармаси ҳажми қатнашчилар қўшган бадаллар миқдорида боғлиқ бўлади.

қўшилган капитал, резерв капитал бандларида корхонанинг бойликларини қайта баҳоланишидан, олган фойдасидан ташкил этилган резервлардан, қўшимча акциялар чиқариш натижаларидан кўпайган ҳусусий манбалар кўрсатилади.

I бўлим пассивига тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) ҳам киритилади. Бу банднинг суммаси корхона олган фойдаси миқдорида ва унинг тақсимланишига боғлиқдир. Корхона ўз олдидаги фойдадан тўлаши лозим бўлган мажбуриятларини бажариб бўлгандан сўнг, қолган қолдиқ келгусида резерв сифатида фойдаланилишини кўзланиб қолдирилади. Тақсимланмаган фойда банди ўтган йиллардаги фойдадан қолган

суммаларни ҳам ифодалайди. Балансда корхонанинг ўз маблағлари манбаи қанча кўп улушни эгалласа, шунчалик молиявий аҳвол ишончли бўлади.

«Мажбуриятлар» бўлимида корхонанинг бир йилдан ортиқ муддатга олинган кредит ва қарзлари ифодаланади. Бу узоқ муддатли банк кредитлари ва узоқ муддатли қарзлардан иборат. Банк кредитлари ишлаб чиқаришни техник жиҳозлаш, асосий воситалар сотиб олиш ва кўриш, асосий пода ташкил қилиш ва бошқа купгина истикболли лойиҳаларни маблағ билан таъминлаш мақсадида олиниши мумкин. қарзлар бандида эса бошқа корхоналардан (банкдан ташқари) олинган қарз суммалари кўрсатилади. Бу бандларни тўлдириш учун зарур маълумотлар «Банкларнинг узоқ муддатли кредитлари» ва «Узоқ муддатли қарзлар» счётлар қолдиғидан олинади.

II бўлим пассивини ўрганиш ҳам катта аҳамиятга эга. Бу бўлимда қисқа муддатли банк кредитлари ва қарзларни, корхона ишчи-хизматчилари учун банк кредитлари, товарлар, бажарилган ишлар, хизматлар учун, берилган векселлар, меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича, ижтимоий ҳимоялаш, суғурта, таъминот, мулкӣ ва шахсий суғурта, бюджет билан, ундан ташқари тўловлар, шуъба корхоналари ва бошқалар билан бўладиган ҳисоб-китоблар кўрсатилади. Булардан ташқари ҳаридорлар ва буюртмачилардан олинган аванслар, кўзда тутилган даромадлар, харажатлар ва тўловлар захираси, даргумон қарзлар бўйича захиралар ва бошқа қисқа муддатли пассивлар ҳам ушбу бўлимда акс эттирилади. Шу бўлим пассивида жуда кўп бухгалтерия ҳисобининг счётлари кредит қолдиғи келтирилади. Корхона балансини ўрганишда асосий эътибор йил бошида ўтган даврда мулк ва маблағларнинг қанчалик ўзгарганлиги ҳамда активдаги ҳар бир банд пассивдаги манбаларни қанчалик таъминлаганлигига қаратилади.

Янгича иш юритиш шароитида корхоналар мулкнинг таркибини ўрганиш ва уни кўпайтириш йўллари аниқлаш ҳўжалик фаолиятининг таҳлилида муҳим ўрин тутди. Айниқса балансга қараб корхона мол–мулки ва бойлигининг таркибини кузатиш, соф маблағ ҳолатини аниқлаш, имконият меъёрини ўлчашга ёрдам беради. Одатда корхона маблағларига асосан воситалар ва оборотдан ташқари активлар. Материал (меъёрлаштирилган) айланма пул маблағлари киради. Уларни миқдори ҳиссадорлик, ҳамкорлик, кичик ва бошқа корхоналарнинг катта–кичиклигига, ихтисослашуви ва бозор шароити рақобатларига бардошлигига боғлиқдир. 2-жадвалда корхона мулкнинг ҳажми ва таркиби келтирилган. Уни тузишда баланс маълумотларидан фойдаланиб, соф, ишлатишга лаёқатли бойликлар ҳолати ўрганилади. Келтирилган маълумотлар баланснинг жами суммасига тенг бўлади.

2-Жадвал

Бухгалтерия баланси активининг таҳлили

Мол-мулкнинг таркиби	Йил бошига		Йил охирига		Ўзгариши (+,-)		
	Минг сўм	%	Минг сўм	%	сўмда	%	Йил бошига нисбат

1	2	3	4	5	6к4-2	7к5-3	8
1. Узоқ муддатли активлар	30998	24,8	37202	22,9	6204	-1,9	5,0
2. Оборот активлар	93577	75,1	125152	77,0	31575	1,9	25,3
Шу жумладан:	60606	48,6	70343	43,3	9737	-5,3	7,8
А) Захира ва харажатлар	900	0,7	2388	1,5	1488	0,8	1,2
Б) Пул маблағлари ва қийматли қарзлар	32071	25,7	52421	32,3	20350	6,6	16,3
В) Дебиторлар							
Баланс активининг ЖАМИ	124575	100	16254	100	37779	-	30,3

Жадвал маълумотларига кўра, корхона мулки йил бошига нисбатан 37 млн. 779 минг сўмга ёки 30,3% га кўпайган. Корхона фаолияти учун корхона бойлигининг кўпайганлиги ижобий ҳолдир. Мулкнинг кўпайиши оборот активлар ҳисобига бўлган, оборот активлар йил охирига 31 млн. 575 минг сўмга ўсган. Унинг жами мулкдаги салмоғи 1,9 % га кўпайган. Захира ва харажатлар йил бошига нисбатан 9 млн. 737 минг сўмга кўпайган. Йил бошига нисбатан 7,8 % га кўпдир. Жами мулк таркибига кўра Захира ва харажатлар йил бошига нисбатан 5,3 % камайган, узоқ муддатли активлар ҳам йил бошига нисбатан 1,9 % га камайган. Бу корхона фаолияти учун салбий ҳолатдир.

Молиявий таҳлилнинг муҳим ҳусусиятларидан бири корхона мулки, захиралар ва харажатларни ҳар томонлама ўрганишдир. Бундай маблағлар таркибига ишлаб чиқариш захиралари, яъни ҳом ашё ва материаллар, сотиб олинган ярим фабрикатлар ва комплектловчи буюмлар, конструкция ва деталлар, иккиламчи материаллар ва ўрнатилган асбоб–ускуналар, эҳтиёт қисмлар, парвариш ва боқувдаги чорва моллари, уруғ ва ем–хашак, арзон баҳоли, тез эскирувчи буюмлар ва бошқалар киради. Улар корхонанинг бир меъёрида ишлаши ҳамда маҳсулот ишлаб чиқариши ва шартнома бўйича сотиш режасини таъминлашга етарли бўлиши лозим. Шунингдек захира ва харажатлар таркибига ўсимлик ва чорвачилик бўйича тугалланмаган ишлаб чиқариш, келгуси давр чиқимлари, Тайёр маҳсулот ва бошқалар ҳам киради. Тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатларини ҳам ўрганиш ва таҳлил этиш лозим.

Бозор шароитида айланма маблағлар, захиралар ва тугалланмаган ишлаб чиқариш ҳажми энг кам, соф фаолият кўрсатадиган шароитига етарли бўлиши лозим. Таҳлилда эса баланс маълумотлари ва материалларни ҳисобловчи сўтлардан фойдаланилади.

Балансинг пассив қисмида корхона маблағларининг қоплаш манбалари кўрсатилади. Бозор иқтисодиёти шароитида маблағларни тўлдириш қуйидагилардан иборат:

1. Ўзлик маблағларнинг манбалари.
2. Мажбуриятлар.

Бунда энг муҳим ўринни корхонанинг ўзига қарашли устав қўшилган, резерв, капиталлар, тақсимланмаган фойда (копланмаган зарар), мақсадли тушум ва фондлар, келгуси давр сарфлари ва тўловлари учун резервлар, келгуси давр даромадлари эгаллайди. Устав капитал корхона ихтиёридаги доимий беркитилган асосий ва айланма маблағларнинг ҳажмини кўрсатади. У турли хўжалик муомалалари таъсирида ўзгариб туради. бунга фойданинг тақсимланиши ҳисобига тўлдирилиш, хомийларнинг аъзолик бадаллари, асосий воситаларнинг қайта баҳоланиши ва бошқалар сабаб бўлиши мумкин. маблағларнинг кўпайтириш манбалари таркибида фойда алоҳида ўринни эгаллайди. Фойда ҳажмининг кўпайиши энг аввало Низом жамғармасини тўлдиришга ва бошқа эҳтиёт жамғармалари яратилишга олиб келади. Амортизация ва бошқа фондларнинг ташкил бўлиши ҳам бозор шароитида мазмунан ўзгармоқда. 1991 йилдан амортизация ҳисоблашда тезлаштирган меъёрлар (актив турдаги машиналар, қурилмалар, транспорт ва бошқа воситалар бўйича) қўлланиши ва тўлиқ тиклаш қисми бўйича амортизация ҳисоблаш асосий воситаларнинг баланс қийматининг маҳсулотлар таннархига ўтказиб бўлгунча қадар бажаришлик каби янгиликлар жорий этилди.

Кредит ва бошқа маблағларга қисқа, ўрта, узоқ муддатга мўлжаллаб олинган кредитлар, ўз муддатида узилмаган ссудалар ва бошқа қарз маблағлари киради. Шунингдек кредиторлар билан ҳисоблашишлар ва бошқа пассивлар ҳам шу ерда инобатга олинади. Бунда кредиторлик қарзлардан ташқари бюджетга, суғурта ва меҳнат ҳақи юзасидан корхонанинг қарзлари кўрсатади.

Бозор иқтисоди қонуниятлари ва талабидан келиб чиққан ҳолда корхонада қарз кам бўлгани маъқул. 3-жадвалда корхона маблағларининг манбалари кўрсатилган.

3-Жадвал

Бухгалтерия баланси пассивининг таҳлили

Мол-мулкнинг таркиби	Йил бошига		Йил охирига		Ўзгариши (+,-)		
	Минг сўм	%	Минг сўм	%	сўмда	%	Йил боши. нисбат
1	2	3	4	5	6қ4-2	7қ5-3	8

1. Ўзлик маблағларнинг манбалари	89035	71,5	126582	78,0	37547	6,5	30,1
2. Мажбуриятлар Шундан:	35540	28,5	35772	22,0	232	-6,5	0,18
а) узоқ муддатли кредит ва қарзлар	-	-	-	-	-	-	-
б) қисқа муддатли кредит ва қарзлар	4335	3,5	6460	4,0	2125	0,5	1,7
в) кредиторлик қарзлар	31205	25,0	29307	18,1	-1898	-6,9	-1,5
Пассивининг жами:	124575	100	162354	100	37779	-	30,3

Жадвал маълумотларига кўра, жами манбалар йил бошига нисбатан 37 млн. 779 минг сўмга ёки 30,3 % кўпайган. Ўзлик маблағларнинг манбалари ҳисобот йил бошига нисбатан 37 млн. 547 минг сўмга ёки 6,5 % га кўпайган. Мажбуриятлар ҳам йил бошига нисбатан 232 минг сўмга кўпайган. Жами манбаларга нисбатан мажбуриятлар бўйича режанинг бажарилиши 6,5% га камдир. Корхонада узоқ муддатли кредит ва қарзлар мавжуд эмас. қисқа муддатли кредит ва қарзлар жами йил бошига нисбатан 1,7% га ўсган. Кредиторлик қарзлар 1 млн.898 минг сўмга камайган. Жами йил бошига нисбатан бу кўрсаткич 1,5 % га фаолияти учун ижобий ҳолат деб қараш лозим.

2.3. Фермер хўжалиги ликвидлиги ва тўлов қобилияти таҳлили.

Фермер хўжаликлари фаолиятининг табиий омиллар билан бевосита боғлиқлиги тадбиркорлик таваккалчилиги даражасини ошириб хўжаликнинг молиявий-иқтисодий барқарорлигини таъминлашда молиявий таҳлилнинг аҳамиятини оширади. Молиявий-таҳлил хўжалик субъектининг бугунги кундаги молиявий ҳолатигина эмас, балки унинг барқарорлиги ва келгуси даврлардаги аҳволини ҳамда хўжалик дуч келиши мумкин бўлган молиявий-иқтисодий муаммоларни башоратлашни ҳам ўз ичига олади.

Кенг маънода хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий барқарорлигини ташқи ва ички омиллар доимий ўзгаришлари шароитларида белгиланган мақсадларга эриша олиш қобилиятини, тор маънода эса хўжалик юритувчи субъектнинг нормал фаолият юритиши учун зарур бўлган молиявий-иқтисодий воситаларга эга эканлиги деб қараш мумкин.

Аграр тармоқнинг табиий-иқлим шароитларига боғлиқлиги, жумладан ҳосилсизлик, сув тошқини, қурғоқчилик ва бошқа табиий офатларга қарши курашиш зарурияти хўжаликларда молиявий ресурслардан оқилона фойдаланишни талаб этади. Молиявий ресурсларни шакллантириш ва улардан фойдаланиш хўжаликнинг молиявий муносабатлари орқали таъминланади. Мазмунига кўра фермер хўжалиги молияси – бу молиявий

ресурсларни ташкил этувчи мақсадли пул маблағларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ муносабатларни акс эттиради.

Фермер хўжаликларининг молиявий ресурслари шаклланиши ва сарфланиши қуйидаги иқтисодий субъектлар билан вужудга келадиган молиявий муносабатларни акс эттиради:

- товар-моддий қийматликларни, маҳсулот ва иш хизматларни сотиш ва харид қилиш жараёнида давлат (давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган маҳсулотлар бўйича) ва бошқа корхоналар билан;

- марказлашган ва марказлашмаган пул маблағлари жамғармаларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш юзасидан корхоналар билан банклар, бюджетдан ташқари жамғармалар ва бошқа ташкилотлар билан;

- бюджет тизимида солиқлар тўлаш ва харажатларни молиялаштиришда давлат бюджети билан;

- иш ҳақидан турли ижтимоий ажратмалар қилишда фермер хўжалиги ва нафақа фонди, иш билан таъминлашга қўмаклашиш фонди, ихтиёрий тиббий суғурта фонди ва бошқа фондлар билан.

Фермер хўжаликлари ўз мазмун-моҳиятига кўра тадбиркорлик тузилмалари бўлганлиги учун уларнинг молиявий-иқтисодий аҳволини ўрганишга молиявий таҳлилнинг амалда мавжуд ва синовдан ўтган методикаси қўлланиши яхши натижалар бера олади. Илмий ва ўқув адабиётларида баён этилган молиявий-иқтисодий таҳлил методикаларидан қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда чоп этилган молиявий таҳлил ҳақидаги дарслик ва ўқув қўлланмаларида молиявий-иқтисодий аҳволни ўрганиш босқичларга ажратилмасада, лекин унинг энг муҳим йўналишлари ёритиб берилган. Корхона молиявий-хўжалик фаолиятининг таҳлили қуйидагиларни ўрганиш орқали амалга оширилади:

- молиявий ҳолат;
- молиявий барқарорлик;
- тўловга қобиллик;
- баланс ликвидлиги;
- молиявий коэффициентлар;
- молиявий натижалар.

Корхона молиявий-хўжалик фаолиятининг таҳлили учун ахборот манбаси сифатида қуйидагилардан фойдаланиш мумкин:

- бухгалтерия баланси;
- молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот;
- асосий воситалар ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот;
- пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот;
- ўз капитали тўғрисидаги ҳисобот;
- дебиторлик ва кредиторлик қарздорлиги бўйича маълумотнома.
- Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги

Қонунга мувофиқ бухгалтерия ҳисоби маълумотлари;

- Ўзбекистон Республикасининг «Давлат статистикаси тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ статистик ҳисоботлар маълумотлари.

Ривожланган бозор муносабатлари мавжуд бўлган давлатлар тажрибасидан шу нарса маълумки, иқтисодиётнинг ривожланиши доимо бир хил суръатларда ва бир маромда юз бермайди. Мамлакат иқтисодиёти учун вақти-вақти билан иқтисодий юксалиш ва иқтисодий пасайиш ўрин алмашиши объектив жараён ҳисобланади. Шунга монанд ҳолда хўжалик юритувчилар фаолиятининг ривожланиши ва тараққиётини таъминлаш чораларини белгилаб олишда макро ва микро даражаларда молиявий-иқтисодий диагностиканинг йўлга қўйилиши зарур бўлади.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистонда корхоналар молиявий-иқтисодий аҳволини ўрганиш ва кузатиш билан расман ночор корхоналар билан ишлаш кўмитаси шуғулланади. Бунда корхоналар молиявий хўжалик фаолияти таҳлили ва мониторинги ўтказишнинг асосий вазифаси банкротликни олдини олиш ва тўловга қобилликни таъминлаш бўлиб ҳисобланади. Юқоридаги кўрсатилган мақсадга қуйидагиларни амалга ошириш орқалигина эришиш мумкин:

- молиявий-хўжалик фаолияти таҳлили;
- санация ўтказиш бўйича ишланмалар, тўловга ноқобиллик аломатлари бўлган корхоналарни реструктуризацияси ёки иқтисодий ночор корхоналарни тугатилиши билан боғлиқ таклифлар;

- республикадаги корхоналар бўйича маълумотлар базаси яратиш.

Иқтисодий аҳволи бўйича корхоналар қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

- барқарор;
- таваккалчилик гуруҳлари;
- ночор гуруҳлар;
- тўловга қобилиятсиз;
- потенциал банкротлар гуруҳи.

Мониторинг ва таҳлил ўтказиш қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

а) корхонанинг молиявий-хўжалик фаолияти тўғрисида ахборотлар йиғиш ва қайта ишлаш;

в) жамланган маълумотлар бўйича корхона молиявий-хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш;

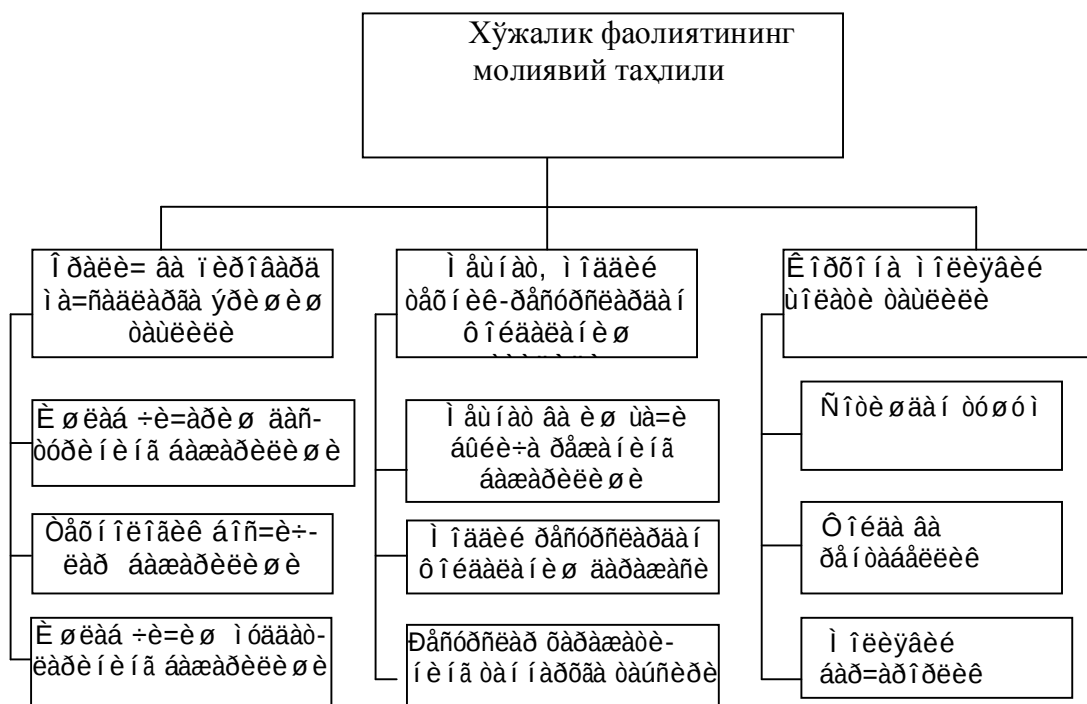
в) таҳлил натижалари бўйича хулосалар бериш;

г) таклифлар.

Юқорида санаб ўтилган муаммоларнинг мавжудлиги иқтисодиётимизнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланган аграр тармоқда етакчи ўринни эгаллаётган фермер хўжаликларининг ривожланиши ва тараққиётини режалаштириш ва башоратлашга ҳам ўз таъсирини ўтказмоқда. Шунини таъкидлаб ўтиш зарурки, фермер хўжалигининг ташкил топиши ва ривожланиши бир қатор иқтисодий, ташкилий, техник ҳамда молиявий муаммоларнинг қай тарзда ҳал этилишига кўп жиҳатдан боғлиқ. Бозор муносабатлари шароитида хўжалик юритиш эса албатта пул ёки молиявий ресурслардан фойдаланиш орқали амалга оширилади. Шу сабабли молиявий маблағларнинг етишмаслиги ёки оқилона тарзда ишлатилмаслиги хўжаликдаги муаммоларни ҳал этилишини мураккаблаштиради.

- фермер хўжаликларининг йиллик рейтингини аниқлашга суянган ҳолда юқори рейтингга эга бўлган хўжаликларнинг тажрибасини ўрганиш ва оммалаштириш.

Фикримизча, фермер хўжаликларининг молиявий-иқтисодий таҳлили қўйидаги схема асосида ташкил этилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

- хўжалик фаолиятини аниқ ва пухта бизнес режалар асосида олиб бориш.

Молиявий таҳлилнинг йўлга қўйилиши бу муаммолар ечимларини чуқурроқ асослаб беришга хизмат қилади.

3-боб. Мавзуни ўқитиш методикаси

3.1. Маруза машғулоты методикаси.

Мавзу бўйича маъруза машғулоты технологияси

МАВЗУ. Бухгалтерия баланси, корхонанинг ликвидлиги ва корхона (фирма) тўлов қобилияти таҳлили

1.1. Таълим бериш технологияси модели

Машигулот вақти-2 соат	Талабалар сони: 20 – 80 гача	
Машигулот шакли	Кириш-ахборот маъруза - кўргазмали	
Маъруза режаси	1. Бухгалтерия баланси ва унинг кўрсаткичлари. 2. Корхонанинг ликвидлик кўрсаткичлари. 3. Корхонанинг тўлов қобилияти кўрсаткичлари. 4. Фермер хўжалиги бухгалтерия баланси таҳлили 5. Фермер хўжалиги ликвидлиги ва тўлов қобилияти таҳлили.	
Ўқув машигулотининг мақсади: мавзу курси бўйича умумий тушунча бериш. Бухгалтерия баланси, корхонанинг ликвидлиги ва корхона (фирма) тўлов қобилияти таҳлили билан таништириш.		
Педагогик вазифалар: • мавзунинг мақсади ва вазифалари, ўтиладиган мавзуга тузилмавий мантикий чизма асосида тушунча бериш; Бухгалтерия баланси ва унинг кўрсаткичларини тушунтириш Корхонанинг ликвидлик кўрсаткичларини ёритиш. Корхонанинг тўлов қобилияти кўрсаткичларини ўргатиш. Корхонанинг тўловга лаёқатлилиги таҳлили умумий	Ўқув фаолияти натижалари: • мавзунинг мақсади ва вазифаларини, ўтиладиган материални тузилмавий мантикий чизма асосида шарҳлаб беради. 1. Бухгалтерия баланси ва унинг кўрсаткичлари. 2. Корхонанинг ликвидлик кўрсаткичлари. 3. Корхонанинг тўлов қобилияти кўрсаткичлари. 4. Фермер хўжалиги бухгалтерия баланси таҳлили	

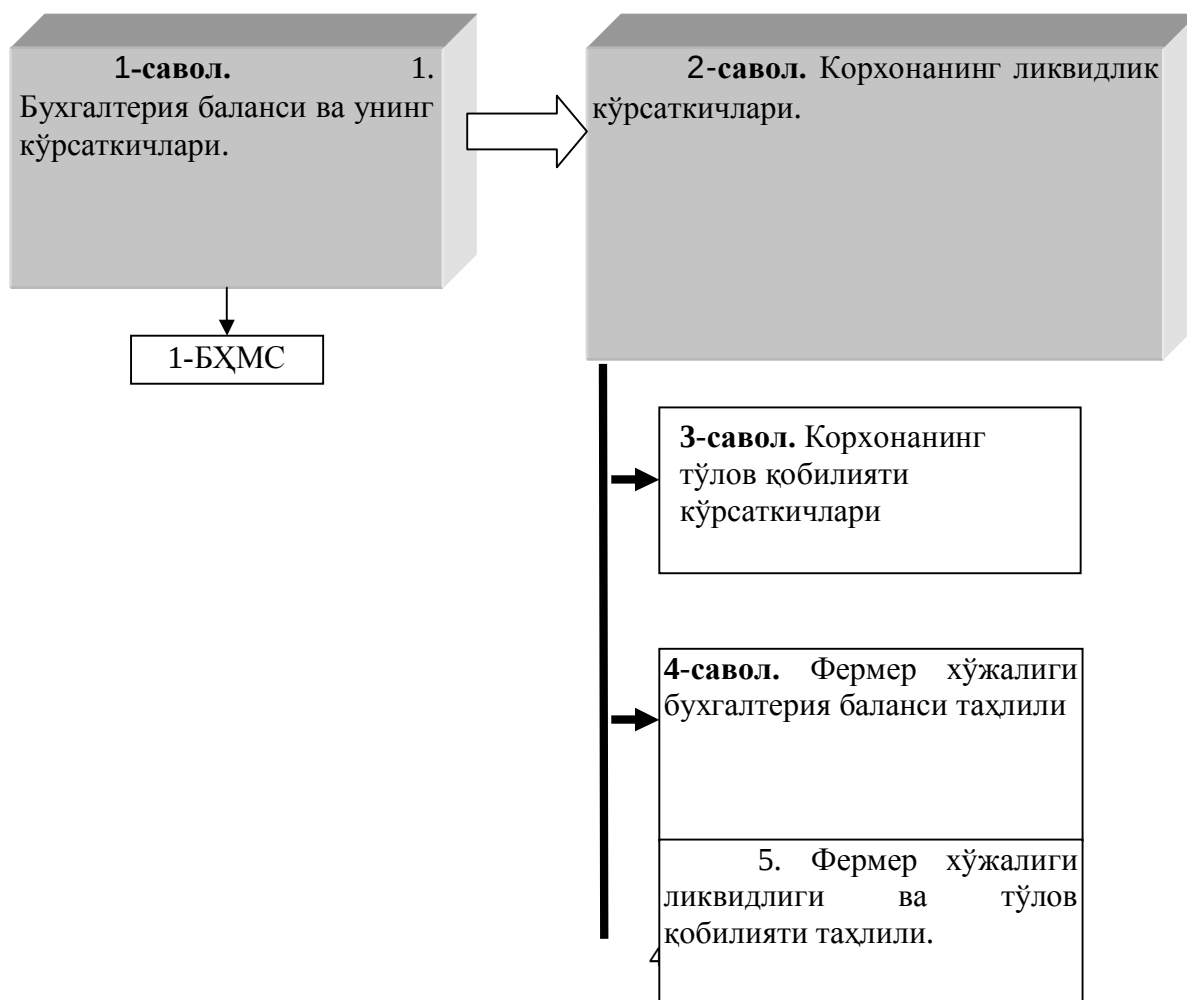
асосларини кўрсатиб бериш	5. Фермер хўжалиги ликвидлиги ва тўлов қобилияти таҳлили.
Ўқитиш усуллари	Кўргазмали маъруза, жуфтликда ишлаш
Ўқитиш шакллари	Фронтал, жамоавий, жуфтликда ишлаш.
Ўқитиш воситалари	Ўқув қўлланма, проектор, график органайзерлар.
Ўқитиш шароити	УТВ билан ишлашга мослаштирилган аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: савол-жавоб шакли Ёзма назорат: ёзма иш

1.1. Маърузани технологик картаси

Ишлаш босқичлари, вақти	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талабалар
1-босқич. Мавзуга кириш (15 дақиқа)	1.1. Ўқув курси номини айтади. Экранга мавзунинг тузилмавий мантикий чизмасини чиқаради (1-илова), саволлар рўйхатини беради ва уларга қисқача таъриф беради. 1.2. Мавзунинг мақсади ва ўқув фаолияти натижаларини айтиб беради. 1.3. Талабаларнинг билимларини жонлаштириш учун саволлар беради (2-илова) ва ушбу саволларга жуфтликда жавоб бериш шартлигини таъкидлайди. “Жуфтликда ишлаш” қоидалари билан таништиради (3-илова), жуфтликларга бўлинишларини таклиф қилади, якка тартибда ўйлашни ва жуфтликда муҳокама қилиб жавоб беришни таклиф қилади.	Тинглашади Тинглашади Жуфтликка бўлинишади, ўйлашади, муҳокама қилишади ва саволларга жавоб беришади.
2-босқич.	2.1. Экранга жадвални чиқаради ва маъруза тинглаш жараёнида уни тушунтиради 2.2. Power point дастури ёрдамида	Тамоша қилишади, ёзишади.

Асосий (55 дақиқа)	слайдларни намоиш қилиш ва изоҳлаш билан мавзу бўйича асосий назарий жиҳатларни тушунтириб беради . Маъруза жараёнида фокусловчи назорат саволлар беради; мавзунинг режасини ҳар бир банди бўйича хулосалар қилади; жалвалга ахборотларни киритиш лозимлигини эслатади.	Тинглашади, ёзишади. Саволларга жавоб беришади, жадвал-ни тўлдиришади.
3- босқич. Якуний (10 дақиқа)	3.1. Мавзу бўйича якунловчи хулоса қилади, иш натижаларини изчилликда изоҳлаб беради. 3.2. Ёзма иш ёзиш қоидаларини тушунтиради. Мустақил ишлаш учун вазифа беради	Саволлар берадилар. Мустақил ишлаш учун мавзу бўйича муаммоларни ёзиб оладилар.

Мавзунинг тузилмавий мантиқий чизмаси

Жонлаштириш учун саволлар:

1. Баланс нима?
2. Ликвидлик кўрсаткичлари зарур?
3. Тўлов қобилияти қандай намоён бўлмоқда?
4. Тўлов қобилияти таҳлили оқилона ташкил этилишининг аҳамияти нимада?

«ЎЙЛАНГ-ЖУФТЛИКДА ИШЛАНГ-ФИКР АЛМАШИНГ»

Ушбу техника биргаликдаги фаолият бўлиб, талабаларни матн устида фикрлаш, ўз ғояларини шакллантириш ва уларни ҳамкорлар ёрдамида муайян шаклда ифодалашга йўналтиради.

«Ўйланг-Жуфтликда ишланг-Фикр алмашинг» техникасидан фойдаланган ҳолда гуруҳларда ишни ташкил этиш жараёнининг тузилиши

1. Ўқитувчи савол ва топшириқ беради: олдин ўйлаб чиқиш, сўнг қисқа жавоблар ёзиш тартибида.

2. Талабалар жуфтликларга бўлиниб, бир-бири билан фикр алмашадилар ва иккала жавобни мужассам этган умумий жавобни ишлаб чиқишга ҳаракат қиладилар.

3. Ўқитувчи бир неча жуфтликларга ўттиз секунд давомида аудиторияга ўз ишининг қисқа якунини ифодалаб беришини таклиф қилади.

3.2. Амалий машғулот методикаси.

Касб-ҳунар коллежида ўқув-тарбиявий жараёни ташкил этилиши ва таркибини ўзига хослиги, энг аввало моддий-техник базанинг мавжудлигига боғлиқ бўлади ҳамда меҳнатни ўқувчиларнинг бирламчи эҳтиёжига айлантиришда, уларнинг техник тафаккурини ривожлантиришда катта аҳамиятга эга бўлади. Касб-ҳунар таълими жараёнининг ижодий ёки қисман ижодий тавсифга эга бўлиши натижасида, ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш жараёни жадаллашади. Ишлаб чиқариш таълими касб-ҳунар таълимининг муҳим ва ҳал қилувчи бўғини бўлганлиги учун, унга алоҳида тўхталамиз.

« Бухгалтерия баланси, корхонанинг ликвидлиги ва корхона (фирма) тўлов қобилияти таҳлили» мавзуси корхона фаолиятининг муҳим жабҳаларини қамраб олганлиги сабабли бу мавзунини ўқитиш бирмунча мураккаб жараёндир.

« Бухгалтерия баланси, корхонанинг ликвидлиги ва корхона (фирма) тўлов қобилияти таҳлили» мавзусини КХК ўқитишни қуйидагича ташкил этиш мумкин: Вақт тақсимооти:

- 1- босқич тайёрлов- 5 мин.
- 2- босқич даъват (чақирув) - 15 мин.
- 3- босқич англаш - 37 мин.
- 4- босқич мулоҳаза (фикрлаш) -20 мин.
- 5- босқич уйга вазифа - 3 мин.

Берилган мавзунини олиб боришни қуйидаги режа асосида ташкил этилиши мақсадга мувофиқ

Ўқув материаллари:	Дарснинг аниқлаштирилган мақсади:
• Илгор педагогик технологиялар • Дарсликлар. • Тарқатма материаллар. • Ёпишқоқ лента • Дафтар,ручка,қоғозлар. • Плакатлар.	Мавзунини ўзлаштиргандан сўнг талабалар: Бухгалтерия баланси ва унинг кўрсаткичлари тушунади Корхонанинг ликвидлик кўрсаткичлари ўрганади Корхонанинг тўлов қобилияти кўрсаткичларини билиб олади. Фермер хўжалиги бухгалтерия баланси таҳлилинини кўрсатиб беради Фермер хўжалиги ликвидлиги ва тўлов қобилияти таҳлили масалаларини аниқлаб олади

Таянч-сўз ва иборалар: Баланс, ликвидлик, тўлов қобилияти, молиявий таҳлил

Шунинг билан бирга мавзунини янада батафсил ёритиб бериш учун янги педагогик техноглогияларнинг қуйидаги шаклларида фойдаланиш мумкин:

Интерфаол стратегиялар:

- Кичик гуруҳларда ишлаш
- «тўп ўйини»
- «Инсерт» стратегияси ,

- биргаликда ишлаш фикрлашга ундовчи қизиқарли саволлар
- «Кластер»
- «Синквейн»
- Тест
- ЭССЕ

Ўқитувчи дарсни олиб жараёнини ташкил этишни қўйида келтирилган тартибда амалга ошириши мумкин:

Дарснинг бориши

Машиг у лот босқич лари	Педагог	Талаба	Назо рат
Тай ёрлов Бос қич лари	• Тингловчиларни хонага таклиф қилади. • Ташкилий қисмдан сўнг талабаларни «тўп ўйинига» таклиф қилади. (ўйин методикаси тушунтирилади). • Ўйин тугагандан сўнг талабаларга рақамлар ёзилган карточкалар таклиф этилади, уларнинг ўз рақамларига мос ҳолда 1,2,3,4 рақамлар ёзилган стол атрофига жойлашиб кичик гуруҳларга уюштилади. • Дарснинг мақсади мавзуси кутилаётган натижани эълон қилади, зарур бўлса унга тузатишлар киритиб, тўласигача яқдиллик билан қабул қилинишини таъминлайди.	• Талабалар педагог буйруқларни тез ва чаққонлик билан бажарадилар. • Талабалар гуруҳларга бўлингандан сўнг стол атрофида ўз-ўз жойларини эгалашиб, дарсга тайёр эканликларини билдиради. • Талабалар ўрганилаётгант мавзунини дафтарларига ёзишади, ўзлари учун дарсдаги ўз ишлари мақсади ва натижаларини белгилашади. • Ўз мулохазаларини билдиради.	

--	--	--	--

Хулоса

Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия хисоби тугрисида»ги қонуннинг 1-моддасида «Бухгалтерия хисоби ва ҳисоботни тузиш билан боғлиқ бўлган муносабатлар ушбу қонун ва бошқа қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади» дейилган.

Қонуннинг 2-моддасига биноан бухгалтерия ҳисобининг мақсади фойдаланувчиларни тулик, ҳаққоний, ўз вақтида молиявий ва бошқа бухгалтерия ахборотлари билан таъминлашдан иборат. Бухгалтерия ҳисобининг вазифаларидан бири бўлиб молиявий, солиқ ва бошқа ҳисоботларни тузиш ҳисобланади.

Бухгалтерия баланси амалдаги тартиб қоидалар ва меъёрий ҳужжатларга мувофиқ бош дафтар, тегишли ҳисоб-китоб регистрлари ҳамда йиллик инвентаризация маълумотлари асосида тулдирилади.

Баланс тузишга қадар йил охирига аналитик сўётларнинг оборотлари ва қолдиқлари билан бош дафтар сўётларининг оборотлари ва қолдиқлари албатта таққосланиб текширилиши зарур.

Балансинг йил бошига ва йил охирига маълумотларининг бир бирига мос бўлиши учун, тақдиқланган баланс моддалари йил охирига бўлган баланс моддалари ва гуруҳланган бўлимларига мос қилиши шарт.

Балансни ҳар бир моддасида ақс этиши лозим бўлган актив ва қассивлар Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 40-сон бўйруғи билан тақдиқланган, молиявий ҳисобот шаклларини тулдириш бўйича қоидаларда батафсил баён этилган.

Қорхона молиявий ресурсларини тугри ва мохирона бошқариш учун биринчи навбатда қорхонанинг молияви аҳволи ва ресурслардан фойдаланиш самарадорлиғи аниқланиши ва таҳлил қилиниши лозим бўлади.

Қорхонанинг молиявий аҳволи молиявий ресурсларнинг турлар бўйича мавжудлиғини, рақобатбардошлиқ даражаси, давлат ва бошқа ҳужалиқ субоектлари олдида мажбуриятларни бошқариш қобилятини ифодаловчи қурсатқичлар мажмуидир.

Қорхона молиявий аҳволини бақолаш малқий ҳолат, ликвидлиқ молиявий барқарорлиқ, молиявий натажалар; ишга оид фоллиқни ифодаловчи қурсатқичлар бўйича бақоланади.

Қорхона молиявий аҳволини таҳлил қилишнинг ақосий вазифаси қуйидагиларни бақолаш ҳисобланади:

- бухгалтерия баланси ва мулқий ҳолат қурсатқичлари тузилмаси;
- ақосий воситалар аҳволи таоминминланганлиқ ва фойдаланиш самарадорлиғи;
- айланма маблаглар аҳволи, таоминланганлиқ ва фойдаланиш самарадорлиғи;
- молиявий барқарорлиқ;
- ликвидлиқ ва тулов қобиляти;
- ҳужалиқ фаолятининг молиявий натажалари;
- ишга доир фаоллиқ.

Мавзу ва саволлар умумий йўналиши сақланган ҳолда катта гуруҳ таркибидаги кичик гуруҳларга тақдим этилади.

1-босқич. Ўқитувчи умумий мавзу бўйича бир неча, балки 4-6 та савол тайёрлаши мумкин.

1. Баланс қандай тузилади?
2. Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг аҳамияти.
3. Баланс моддалари деганда нимани тушунасиз?
4. Баланс таҳлили нима учун зарур?
5. Баланс таҳлили қандай олиб борилади?

2-босқич. Катта гуруҳ кичик гуруҳчаларга ажратилади ва ҳар бир гуруҳчага ақлий ҳужум ўтказиш учун алоҳида савол берилади.

3-босқич. Ҳар бир гуруҳча ақлий ҳужум маҳсулотини ёзиб олиш учун биттадан киши ажратади, кейинчалик. жараён тугаши билан уни гуруҳнинг барча аъзоларига тақдим этади.

4-босқич. Ҳаёлар ҳар бир гуруҳча томонидан катта саҳифага маркердан фойдаланиб ёзиб олинади.

5-босқич. Ақлий ҳужумнинг бу методи вақтнинг қисқача даврида бир саволнинг бир неча жиҳати ишлаб чиқилиши зарур бўлган жойда, айниқса, фойдалидир.

6-босқич. Ўқитувчи раҳбар-ёрдамчи сифатида ҳаракат қилади ва бир гуруҳдан иккинчи гуруҳга ақлий ҳужум амалга оширилаётган пайтда ўтиб туради.

7-босқич. Ўқитувчи талабалар томонидан амалга оширилган фаолиятга якун ясайди, таҳлил қилади ва баҳолайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т. Ўзбекистон. 1993 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси. Т. Адолат. 2008 й.
3. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодекси. Т. Адолат. 1996 й.
4. Ўзбекистон Республикаси “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида” ги Қонуни. Тошкент, 1996 йил 30 август.
5. Ўзбекистон Республикаси “Аудиторлик фаолияти тўғрисида” ги Қонуни. 2000 йил 26 май.
6. Ўзбекистон Республикасининг 1992 йилдаги «Корхоналар тўғрисида»ги Қонуни.
7. Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 30 апрелдаги «Хорижий инвестициялар тўғрисида»ги Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 30 апрелдаги «Хорижий инвесторларнинг ҳуқуқлари ва уларнинг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни.
9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 54-сонли қарори: “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида” Низом. 1999 йил 5 феврал.
10. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Президент Ислом Каримовнинг 2009 йилнинг асосий яқунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 30 январь.
11. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. – Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 28 январь.
12. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир. – Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи, 2009 йил 6 декабрь.
13. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари / И.А.Каримов. – Т: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.
14. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби. Президент Ислом Каримовнинг 2008 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим

устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2009 йил 14 февраль.

15. Абдукаримов И.Т. Молиявий ҳисоботни ўқиш ва таҳлил қилиш йўллари. Т., Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 1999.
16. Андерсон Г., Нидлз Б., Кодвелл Д. Принципи бухгалтерского учета. Москва. “Финанс и статистика” 1993.
17. Аренс А., Лоббек Д.Ж. Аудит: Пер. с англ. М.: Финанс и статистика, 1995.
18. Воҳидов С., Воҳидов Т. Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисоби. Т.:ТДИУ, 2000.
19. Гадоев Э.Ф., Югай Л. Бухгалтерия ҳисоби: Саволлар ва жавоблар. Т.: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи., 1996.
20. Жураев Н. Яроқсиз маҳсулотлар ва йўқотишлар ҳисоби ва назорати. Иқтисод ва ҳисобот. №10-12.1995.
21. Жураев Н. Учет и контроль издержек процесса реализации. Сельское хозяйство Узбекистана. №2. 1996.
22. Гуломов Ф.Ф. Бухгалтерия ҳисобини мустақил ўрганувчилар учун қўлланма. Т. Иқтисодиёт ва ҳуқуқ нашриёти. 2004 й..
23. Қодирхонов С. Саноат корхоналарида бухгалтерия ҳисоби. Т.: Ўзбекистон, 1993,
24. Ower L.I., Bown I.L. Waldoh's Cost Accounting Maghonid Evans. London, 1970
25. Moriarty Sh., Allen C.P. Cost Accounting - Cambridge etc. Harper and Row. 1984.
26. <http://www.mf.uz/>
27. <http://www.gov.uz/uzbekistan/transportation/>
28. http://www.gov_stat.uz
29. <http://www.referat.ru/economy/management/>